

SAL 37/2020

Komunikacinė
vaikų kompetencija:
oficialiojo ir
familiariojo registru
mandagumo
žymekliai

Received 02/2020

Accepted 08/2020

Komunikacinė vaikų kompetencija: oficialiojo ir familiariojo registru mandagumo žymekliai

The Communicative Competence of Children: Politeness Markers of Formal and Informal Registers

SOCIOLINGVISTIKA / SOCIOLINGUISTICS

Viktorija Kavaliauskaitė-Vilkinienė

Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva

<http://dx.doi.org/10.5755/j01.sal.1.37.25342>

Straipsnyje aptariamos lietuvių vaikų, kurių amžius nuo trejų iki septynerių metų, kalbos ypatybės, koncentruojantis į vieną iš komunikacinės kompetencijos rodiklių – mandagumo normų įsisavinimą. Gilinamasi į vaikų gebėjimą pagal socialinę situaciją vartoti skirtingus registrus ir jiems būdingus mandagumo žymeklius: mandagumo frazes, kreipimosi į pašnekovą formas, prašymus. Straipsnio tikslas – ištirti lietuvių vaikų, kurių amžius nuo trejų iki septynerių metų, mandagumo žymeklių raišką skirtingose socialinėse situacijose, aptarti vaikų gebėjimą vartoti skirtingo formalumo laipsnio registrus. Darbe keliami hipotezė, kad 3–4 metų amžiaus lietuvių vaikai jau yra sukaukę pakankamai komunikacinės kompetencijos vartoti įvairius mandagumo žymeklius ir skirtingus registrus.

Tyrimo medžiagą sudaro panašaus amžiaus vaikų pokalbių, įrašintų oficialias ir familiarias kalbines situacijas reprezentuojančių vaidmenų žaidimų metu, tekstynas (~ 30 000 žd.), kuriame užfiksuota 77 vaikų kalba. Pagrindinė tyrimo išvada patvirtina hipotezę. Priklausomai nuo žaidimo situacijos, tirtims vaikams buvo būdinga vartoti oficialios / familiarios raiškos pasisveikinimus / atsisveikinimus ir kitas mandagumo frazes, oficialias / familiarias kreipimosi į pašnekovą formas. Pokalbių analizėje taip pat aptariamos stilistinės variacijos ypatybės ir vaikų polinkis į tiesioginę prašymų raišką tiek oficialiose, tiek familiariose kalbinėse situacijose.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: vaikų kalba, komunikacinė kompetencija, mandagumas, oficialusis registras, familiarusis registras, mandagumo žymekliai, kalbos įsisavinimas.

Kaip ir kada vaikai įsisavina kalbos sistemą – klausimas lingvistus, psichologus, kalbos terapeutus dominantis daug metų. Įvairių šalių lingvistai ir kiti mokslininkai atlieka fonologijos, leksikos, morfologijos, sintaksės, pragmatikos raidos vaikų kalboje tyrimus, aprašo tipinę ir netipinę kalbos raidą, kalbos raidos sutrikimus, atlieka lyginamuosius kalbų tyrimus. Lietuvių mokslininkus iki šiol labiausiai domino morfologinis vaikų kalbos įsisavinimo lygmuo. Pavyzdžiui, išsamiai analizuotas daiktavardžio (Savickienė, 1999, 2003), veiksmažodžio (Wójcik, 2000), įvardžių (Balčiūnienė, 2005a, 2005b), būdvardžio (Kamandulytė, 2009) įsisavinimas, tirtas gramatinės sistemos formavimasis esant tipiška ir netipiškai, vėluojančiai kalbinei raidai (Balčiūnienė, Krivickaitė, 2017; Balčiūnienė, Kamandulytė-Merfeldienė, 2018a; Balčiūnienė, Kamandulytė-Merfeldienė 2018b), gramatikos, leksikos ir fonologijos raida nevienakalbėje aplinkoje (Mazolevskienė, 2001; Blažienė, 2016), analizuotos vaikų naratyvų ypatybės (Balčiūnienė, 2012; Balčiūnienė, Kalninytė, 2013), fonotaktikos raida (Krivickaitė, Dabašinskienė, 2013; Krivickaitė, 2016) ir kt. Aptartais tyrimais gilintasi į fonologijos, leksikos ir gramatikos žinių lygmenį, apibrėžiantį *lingvistinę kompetenciją*, tačiau akivaizdu, kad kalbos vartosenos žinios vien tik tuo neapsiriboja. Vaikai ne tik mokosi, kaip produkuoti gramatiškai taisyklingus pasakymus, bet ir kaip tinkamai kalbėti konkrečioje kalbinėje situacijoje, t. y. „kada kalbėti, o kada ne, su kuo apie ką kalbėti, kada, kur, koku stiliumi“ (Hymes, 1972, p. 277). Nemažiau svarbu tirti pokalbio struktūros, šnekos aktų, socialinių santykių žymeklių ir su jais susijusių mandagumo normų bei skirtingų registrų įsisavinimą. Kitaip tariant, gebėjimą iš daugelio gramatinių konstrukcijų pasirinkti tai, kas atitinka socialines kalbinės situacijos normas, lingvistikoje įvardijamą *komunikacinės kompetencijos*¹ terminu.

Šiame straipsnyje analizuojama lietuvių vaikų, kurių amžius nuo trejų iki septynerių metų, komunikacinė kompetencija, kuri dažniausiai apibrėžiama kaip nevienalytė, ją apima įvairių kalbos lygmenų žinios ir gebėjimai. Šiame darbe koncentruojamasi į vieną iš komunikacinės kompetencijos rodiklių – mandagumo normų įsisavinimą, gilinamasi į vaikų gebėjimą pagal socialinę situaciją vartoti skirtingus registrus ir jiems būdingus mandagumo žymeklius: mandagumo frazes, kreipimosi į pašnekovą formas, prašymus.

Reikia pažymėti, kad iki šiol atlikta nedaug komunikacinės lietuvių vaikų kompetencijos tyrimų. Kiek daugiau dėmesio skirta tik pokalbio ypatybėms aptarti. Tirtos mažų (iki trejų metų amžiaus) vaikų pokalbių, jų struktūros ir pasakymų tipų, kalbant su tėvais, ypatybės (Savickienė, 1997; Balčiūnienė, 2009), taip pat analizuotos ir kiek vyresnių, penkiamečių vaikų, tarpusavio pokalbių strategijos (Daraškienė, Hilbig, 2019). Analizuojant vaikų pokalbius su tėvais, šiame kontekste tirta prašymų, kitaip dar vadinamų nurodymais (žr. Balčiūnienė, 2009; Kavaliauskaitė, 2016), ir kitų, sustabarėjusių mandagumo frazėmis reiškiamų, mandagumo šnekos aktų (žr. Kavaliauskaitė-Vilkinienė, 2019) raiška ir raida mažų (iki trejų metų amžiaus) vaikų kalboje. Prašymų raiška analizuota ir kiek vyresnių, priešmokyklinio amžiaus, vaikų tarpusavio pokalbiuose (Balčiūnienė, Ančlauskaitė, 2011). Nepaisant to, vis dar trūksta įvairesnio amžiaus vaikų ir didesnės apimties mandagumo tyrimų, kuriuose dėmesys būtų sutelktas į tai, kaip vaikai bendrauja ir kokią mandagumo raišką pasitelkia įvairinėse, ne tik artimųjų ar bendraamžių interakcija apibotose socialinėse situacijose.

Straipsnio tikslas – ištirti lietuvių vaikų, kurių amžius nuo trejų iki septynerių metų, mandagumo žymeklių raišką skirtingose socialinėse situacijose, aptarti vaikų gebėjimą vartoti

¹ Sąvoką *komunikacinė kompetencija* (angl. *communicative competence*) į lingvistikos terminiją pirmasis įvedė D. Hymesas (1972), kritikuodamas N. Chomsky (1965) lingvistinės kompetencijos teorijoje skiriamą *kompetencijos* (angl. *competence*) ir *atlikties* (angl. *performace*) dichotomiją. Pasak D. Hymeso (1972), N. Chomsky teorijoje nepagrįstai atsiribota nuo sociokultūrinio konteksto įtakos kalbai. Taip samprotaudamas D. Hymesas komunikacinę kompetenciją apibrėžė kaip gebėjimą tinkamai (ne tik gramatiškai taisyklingai, bet ir atsižvelgiant į sociolingvistinius aspektus, sociokultūrinį kontekstą) vartoti kalbą.

Registras ir registrų tipai

skirtingo formalumo laipsnio registrus. Toliau straipsnyje aptariami registrų tipai, mandagumo koncepto teorinės prielaidos, teikiama vaikų kalbos tyrimų apžvalga, aptariamas tyrimo metodas, eiga ir dalyviai, aprašomi ir galiausiai apibendrinami tyrimo rezultatai.

Registru įprasta apibrėžti specifinėmis kalbos ypatybėmis pasižyminčias kalbos atmainas. Dažniausiai terminas pasitelkiamas kalbos formalumo laipsniu besiskiriančioms kalbos atmainoms įvardyti. Pavyzdžiui, lingvistikoje plačiai paplitusi M. Joos (1967) registrų klasifikacija, kurioje, atsižvelgiant į pašnekovų tarpusavio santykius, pokalbio aplinką ir situaciją, registrai skirstomi į: 1) griežtai oficialų (angl. *frozen*); 2) formalų (angl. *formal*); 3) patariamąjį (angl. *consultative*); 4) draugišką (angl. *casual*); 5) betarpišką (angl. *intimate*)². Atsižvelgiant į šią klasifikaciją, tirti ir sakininės lietuvių kalbos registrai, sakininę lietuvių kalbą skirstant į oficialaus ir familiaraus pobūdžio (žr. Kamandulytė, Tuškevičiūtė, 2008). Pagal pokalbio situaciją, šie registrai gali būti skirstomi smulkiau, pvz., oficialaus pobūdžio registras skirstomas į akademinį (pvz., paskaitos, seminarai mokslo įstaigose), konsultacinį (pvz., konsultacija pas gydytoją), aptarnavimo sferos (pvz., pokalbis parduotuvėje, kavinėje, banke), o familiaraus – į draugiškąjį (pvz., pokalbis svečiuose, tarp draugų), betarpiškąjį (pvz., šeimos narių pokalbis namuose) ir vaikiškąjį (kai bendraujama su mažu vaiku) (žr. Kamandulytė, Tuškevičiūtė, 2008).

Šiame darbe atliekama oficialaus ir familiaraus pobūdžio registrų analizė vaikų kalboje. Kalbos formalumo laipsnis susijęs su mandagumu, todėl toliau trumpai aptariamos ir esminės mandagumo koncepto prielaidos.

Oficialaus ir familiaraus pobūdžio registrai mandagumo teorijų kontekste

Mandagumo tyrimai dažniausiai siejami su Brown ir Levinsono (1987 [1978]) išplėtotą pragmatine mandagumo koncepcija, kitaip dar įvardijama *įvaizdžio saugojimo teorija*. Šioje mandagumo koncepcijoje aktualizuojama įvaizdžio (angl. *face*) sąvoka, kuri apibrėžiama kaip reputacija ar viešas savęs pateikimas (angl. *public self-image*), o mandagumas plačiausiai suvokiamas kaip tam tikrų kalbinių strategijų taikymas geriems tarpusavio santykiams palaikyti. Pasak teorijos autorių, pašnekovai rūpinasi vienas kito įvaizdžiu, todėl, pasitelkdami įvairias mandagumo raiškos priemones, stengiasi sušvelninti įvaizdžiui grėsmingus šnekos aktus (angl. *face threatening acts*). Remiantis šia koncepcija, konkrečios lingvistinės raiškos pasirinkimas vertinamas pagal tai, kaip atsižvelgiama į adresato įvaizdžio lūkesčius ir jam grėsmę keliančius socialinius kriterijus. Autoriai įvaizdį skirsto į pozityvųjį (kai siekiama būti suprastam ir aplinkinių priimtam) ir negatyvųjį (kai siekiama atsiriboti ir būti nepriklausomam). Pagal tai skirstomas ir mandagumas: taikant pozityviojo mandagumo strategiją (angl. *positive politeness*), bendraujama neoficialiai, draugiškai, pabrėžiamas pokalbio dalyvių artumas, o taikant negatyviojo (angl. *negative politeness*) – oficialiai pagal socialinį statusą, reiškiamas pagarba, išlaikomas atstumas, pripažįstama pašnekovo teisė į veiksmų laisvę (pvz., vartojami netiesioginiai prašymai ir kalbinės raiškos sąšvelniai) (žr. Brown, Levinson, 1987, p. 61–63)³. Konkreti strategija pasirenkama įvertinus šnekos akto grėsmę adresato įvaizdžio lūkesčiams. Ji nustatoma įvertinus tris sociologinius kintamuosius:

- 1 socialinį nuotolį (pašnekovų artimumą);
- 2 galios skirtumą tarp pašnekovų (socialinį statusą, rodantį, kiek kalbėtojas gali primesti savo valią klausytojui);
- 3 kiek konkrečioje kultūroje ir situacijoje prašymas ar reikalavimas yra pagrįstas (Brown, Levinson, 1987, p. 74).

² Lietuviški terminų vertimai perimti iš R. Marcinkevičienės (2008, p. 35).

³ Pozityviojo ir negatyviojo mandagumo strategijoms aptarti Brown ir Levinsono (1987 [1978]) veikale skiriama daugiausiai dėmesio, nors be jų išskiriamos ir dar kelios: kalbėjimas tiesmukai (angl. *bald on-record*), kalbėjimas netiesiogiai, užuominomis (angl. *off-record*) ir šnekos akto neatlikimas, siekiant įvaizdžiui grėsmingo šnekos akto apskritai išvengti.

Kuo didesnis su šiais sociologiniais kintamaisiais susijęs skirtumas tarp pašnekovų, tuo įvaizdžiui išskyla didesnė grėsmė, todėl, norint sušvelninti jam grėsmingus šnekos aktus, pasitelkiamas negatyvusis mandagumas: bendraujama oficialiai ir pagarbiai, pabrėžiant socialinį nuotolį bei pašnekovų socialinio statuso skirtumą ir vengiant kategoriškų formuluočių, kuriomis būtų apribojama pašnekovo teisė į veiksmų laisvę.

Galima teigti, kad prieš tai darbe minėtiems oficialaus ir familiaraus pobūdžio registrams atitinkamai būdingos negatyviojo arba pozityviojo mandagumo ypatybės. Pavyzdžiui, oficialųjį registrą reprezentuojantys pokalbiai pas gydytoją, pokalbiai mokymo ar aptarnavimo įstaigose (kavinėse, parduotuvėse) pasižymi dideliu pašnekovų socialiniu nuotoliu, pašnekovai nėra vienas kitam artimi, todėl ir jų pokalbyje jaučiama distancija. Be to, pokalbiai vyksta institucijose, todėl yra oficialūs, šabloniški ir pagarbūs. Visa tai suponuoja negatyvųjį mandagumą. Tiesa, gali būti ir išimčių, kai šiose situacijose, priklausomai nuo pašnekovų socialinio statuso skirtumo, galėtų būti pastebimos pozityviojo mandagumo ypatybės. Familiarųjį registrą reprezentuojančiuose pokalbiuose tarp draugų ar šeimos narių pašnekovai yra artimi, bendraujama neoficialiai, taigi atitinkamai pastebimos pozityviojo mandagumo ypatybės. Tačiau artimųjų interakcijoje taip pat gali būti pastebima ir negatyviojo mandagumo apraiškų (pvz., atsižvelgiant į prašymo pagrįstumo ir pašnekovo apsunkinimo laipsnį, paprašyti atlikti daugiau pašnekovo pastangų reikalaujančią paslaugą nėra tas pats kaip paprašyti paduoti kokį nors netoliese esantį daiktą ar atlikti kokį nors kitą pašnekovo per daug neapsunkinantį veiksmą).

Tai, kad mandagumo strategijai turi įtakos registras, patvirtinta empirinių duomenų analize. Tiriant mandagumo žymeklius skirtinguose sakinės lietuvių kalbos registruose (akademiniėje kalboje, aptarnavimo sferos (instituciniuose) pokalbiuose ir žiniasklaidos kalboje) pažymėta, kad, priklausomai nuo registro, taikomos skirtingos mandagumo strategijos (Kamandulytė-Merfeldienė, Vainilavičiūtė, 2018). Pavyzdžiui, akademinio registro pokalbiuose pastebima negatyviojo mandagumo strategijos apraiškų (vartojamos negatyvųjį mandagumą suponuojančios mandagumo frazės, į pašnekovą kreipiamasi pagarbiai, mandagumo daugiskaitos formomis ir pan.). Instituciniuose pokalbiuose taip pat įprasta vartoti pagarbą ir socialinį nuotolį tarp pašnekovų suponuojančias mandagumo daugiskaitos formas ir mandagumo frazes, tačiau ko nors prašant įprasčiau apeliuoti tiesiogine raiška, taikyti pozityviojo mandagumo strategiją (plačiau žr. Kamandulytė-Merfeldienė, Vainilavičiūtė, 2018).

Panašios mandagumo žymeklių vartosenos galima tikėtis ir lietuvių vaikų kalboje. Atliekant vaikų kalbos tyrimus, aktualu kelti klausimą – *kokio amžiaus vaikai kokius mandagumo žymeklius geba vartoti?* Toliau aptariami šia tema atlikti vaikų kalbos tyrimai, suteikiantys pagrindo ir šio straipsnio hipotezei formuoti.

Skirtingų registrų ir mandagumo žymeklių įsisavinimu pradėta domėtis seniai. Nemažai vaikų kalbos tyrimų šiuo aspektu atlikta XX a. antroje pusėje. Pagal tyrimo objektą šiuos tyrimus dažniausiai galima skirstyti į: 1) sustabarėjusiomis frazėmis reiškiamų mandagumo šnekos aktų (pasisveikinimo, atsisveikinimo, dėkojimo, atsiprašymo ir kt.) įsisavinimo tyrimus; 2) stilistinės variacijos tyrimus; 3) prašymų raiškos įsisavinimo tyrimus.

Mandagumo frazių įsisavinimas. Vaikų kalbos tyrėjai pažymi, kad pirmieji vaikų kalboje pastebimi mandagumo žymekliai yra leksiniai. Vaikai anksti pradeda vartoti sustabarėjusias mandagumo frazes, nes jų yra mokomi suaugusiųjų (Greif, Gleason, 1980; Gleason, Perlmann ir Greif, 1984; Burdelski, 2010, 2011; Kavaliauskaitė-Vilkinienė, 2019). Pavyzdžiui, pasisveikinimo, atsisveikinimo frazių ar mandagumo žodžio *prašau* vartosenos pavyzdžių pastebima vienu metų amžiaus japonų vaikų kalboje ir pažymima, kad iki trejų metų amžiaus vaikai socializuojami vartoti mandagumo frazes (Nakamura, 1996, 2001, 2006). Ankstyvą

mandagumo frazių vartoseną rodo ir anglakalbių vaikų kalbos tyrimai. Tiesa, tyrėjai pažymi nevienodą skirtingų mandagumo frazių įsisavinimo raidą. Pirmiausia vaikai pradeda vartoti pasisveikinimo / atsisveikinimo frazes, o dėkojimo įsisavina vėliau, nes šiuo atveju reikia išmanyti situacinį kontekstą, kada tinkama padėkoti, priešingai negu produkuojant pasisveikinimo ar atsisveikinimo frazes, kada užtenka tik pakartoti pašnekovo išstartą frazę, kuri vaikui funkcionuoja kaip signalas atsakyti tą patį (Greif, Gleason, 1980, p. 165). Pažymima, kad vėliau vaikai įsisavina ir tokius mandagumo šnekos aktus, kaip atsiprašymai, sveikinimai ar linkėjimai, nes šiems mandagumo šnekos aktams produkuoti papildomai reikia išmanyti atitinkamai moralines, socialines ar kultūrines normas (Ninio, Snow, 1996, p. 92; Ely, Gleason, 2006, p. 612). Lietuvių vaikų kalbos tyrimas atskleidė, kad nors ankstyvame amžiuje vaikai daro pragmatinių mandagumo frazių vartosenos klaidų, maišosi, kokią mandagumo frazę konkrečioje situacijoje derėtų pavartoti, trečiųjų metų pradžioje jau geba tinkamai vartoti daugelį tirtų mandagumo frazių (žr. Kavaliauskaitė-Vilkinienė, 2019).

Stilistinė variacija vaikų kalboje. Stilistinė variacija – leksikos, sintaksės, kitų kalbos elementų, kalbos formalumo laipsnio pritaikymas konkrečiai kalbėjimo situacijai, gebėjimas pereiti iš vieno registro į kitą, atsižvelgiant į socialinį kontekstą. Vaikų kalbos tyrėjams svarbu išsiaiškinti, kaip ir kada vaikai, priklausomai nuo situacijos ir kitų socialinio konteksto elementų, geba varijuoti kalbine raiška, ją pritaikyti kalbėjimo situacijai ir pašnekovui. Kalbant apie stilistinę variaciją, pirmiausiai minėtinas E. S. Andersen (1984) tyrimas, atskleidęs anksti susiformuojančias sociolingvistines žinias ir vaikų supratimą, kad skirtingus socialinius vaidmenis atliekantys asmenys kalba *kitaip*.

Taikydama vaidmenų žaidimo metodą, E. S. Andersen (1984) tyrė stilistinę variaciją 4–7 m. amžiaus anglakalbių vaikų kalboje. Tirtų vaikų paprašyta imituoti pokalbius tarp šeimos narių, pokalbį gydymo įstaigoje ar mokykloje, kai vienas iš mokinių yra užsienietis. Tyrėja nustatė, kad jau ankstyvame amžiuje (nuo 3–4 m. amžiaus) tirti vaikai, priklausomai nuo situacijos, geba varijuoti kalbine raiška. Konkretus vaidmenų žaidimas ir atliekamas vaidmuo darė įtaką šnekos aktų, leksikos ir sakinių struktūros raiškai, pokalbio temai pasirinkti, fonologinėms ypatybėms. Tyrimo rezultatus tyrėja apibendrino teigdama, kad vaikai anksti suvokia, kad kalbinė raiška priklauso nuo pokalbio dalyvių statuso (amžiaus, lyties, pareigų), pažinties laipsnio. Pasak jos, pirmiausiai vaikai socialinio konteksto nulemtus kalbinius skirtumus gebėjo išreikšti fonologinėmis ypatybėmis. Pavyzdžiui, vaikams imituojant skirtingus vaidmenis, pastebėta prozodijos skirtumų: imituodami šeimos narių pokalbį ir atlikdami tėvo ar motinos vaidmenį, vaikai keitė balso toną, intonaciją, o, imituodami mažą vaiką, gugavo ar kitaip reiškė vaiko kalbos ypatybes (pvz., pastebėta palatalizacija, nazalizacija, verkšlenanti intonacija). Toliau aktualizuoti leksinėmis ypatybėmis reiškiami registrų skirtumai (registrų diferencijavimas pasirenkant vaidinamai situacijai tinkamą temą ir leksiką). Galiausiai pažymėtos morfosintaksinės registrų diferencijavimo ypatybės (pvz., imituojant mažo vaiko ar užsieniečio kalbą, tirtų vaikų kalba kartais būdavo agramatiška, praleidžiant jungiamuosius žodžius, artikečius ar prielinksnius), kurios pastebėtos tik vyresnių vaikų kalboje (Andersen 1984).

Vaikų prašymų raiška. Stilistinę variaciją ir ankstyvą komunikacinės kompetencijos formavimąsi atskleidžia vaikų prašymų raiškos tyrimai. Anglakalbių vaikų kalbos tyrimai rodo, kad dvejų–trejų metų amžiaus vaikams svarbūs socialinio statuso ir pašnekovų artimumo veiksniai kalbinei raiškai diferencijuoti (Ervin-Tripp, 1982; Gordon, Ervin-Tripp, 1984; Ervin-Tripp, Guo ir Lampert, 1990). Pavyzdžiui, tyrėjų pažymima, kad apeliuodami į nepažįstamus suaugusiuosius minėto amžiaus vaikai vartojo daugiau mandagumo žymeklių nei apeliuodami į artimuosius (Ervin-Tripp, Guo ir Lampert, 1990). Panašios išvados pateikiamos ir atlikus japonų vaikų mandagumo tyrimą (Nakamura, 2001). Pastebėta ir interakcijos tarp artimųjų skirtumų. Dvimečių ir trimečių prašymų tyrimas parodė, kad į tėvus, palyginus su moti-

nomis, rečiau kreiptasi vartojant imperatyvus (Ervin-Tripp, 1982, p. 236). Kalbinės raiškos diferencijavimas fiksuojamas ir prozodijoje. Pavyzdžiui, ištirta, kad bendraudami su skirtingais pašnekovais, trejų metų amžiaus ir jaunesni vaikai keitė balso toną: „aštresnis“ balso tonas kur kas dažniau pasitelktas bendraujant su kitais vaikais ir motinomis negu su tėvais ar nepažįstamais suaugusiaisiais (Ervin-Tripp, Guo ir Lampert, 1990). Atitinkamai ten pat pastebėta ir balso tono švelninimo apraiškų. Tirti keturmečiai dažniau švelnino balso toną ko nors prašydami tėvų negu motinų. Pasak tyrėjų, tokius rezultatus lėmė tai, kad iš motinų tikimasi sulaukti daugiau pagalbos, todėl prašymai nelaikomi pernelyg apsunkinančiais, taigi ir nepasitelkiama tai implikuojanti mandagumo raiška ir intonacija (Ervin-Tripp, Guo ir Lampert, 1990, p. 319). Trejų–penkerių metų amžiaus katalonų vaikų kalbos tyrimas taip pat aktualizavo prozodija reiškiamą mandagumą. Nustatyta, kad minėto amžiaus vaikai, produkuodami pašnekovą apsunkinančius prašymus ar esant dideliame pašnekovų socialiniam nuotoliui, kur kas dažniau pasitelkė prozodines kalbinės raiškos švelninimo strategijas negu leksinius ar morfosintaksinius mandagumo žymeklius (Hübscher, Garufi ir Prieto, 2018).

Kalbinės raiškos diferencijavimas vaikų kalboje fiksuojamas ir darželio aplinkoje. Graikų vaikų (vidutinis tiriamųjų amžius buvo penkeri metai) kalbos tyrimas atskleidė prašymų raiškos skirtumus vaikams bendraujant su bendraamžiais ir auklėtojomis, kurioms adresuodami prašymus tirti vaikai rečiau vartodavo imperatyvus, atsižvelgdami į socialinio statuso ir pašnekovų artimumo skirtumus (Georgalidou, 2008). Prašymų raiškos diferencijavimą ankstyvame amžiuje rodo ir vaikų vaidmenų žaidimus aptariantys tyrimai. E. S. Andersen (1984) pažymėjo, kad net ir jauniausių (ketverių metų amžiaus) tyrime dalyvavusių vaikų prašymų raiškai įtakos turėjo socialinio statuso skirtumai (pvz., imituodami nevienodo socialinio statuso dalyvių, slaugytojos ir gydytojo, pokalbį, tirti vaikai vartojo skirtingą prašymų raišką: atlikdami slaugytojos vaidmenį, dažniau vartojo netiesioginę prašymų raišką, o gydytojo – tiesioginę) (plačiau žr. Andersen, 1984, p. 141). Tyrėja apibendrina, kad būdami ketverių metų, vaikai, priklausomai nuo socialinio konteksto, geba varijuoti prašymų raišką. Lietuvių vaikų tyrimas parodė, kad jau trečiųjų metų pradžioje tirti vaikai buvo įsisavinę pagrindinius prašymo raiškos modelius (Kavaliauskaitė, 2016). Tyrimų duomenimis (pvz., Garvey, 1975; Balčiūnienė, Ančlauskaitė, 2011; Kavaliauskaitė, 2016; Hübscher, Garufi ir Prieto 2018), vaikų kalboje vyrauja tiesioginiai prašymai, daugiau netiesioginių prašymų pastebima tik vyresnių vaikų kalboje. Pažymima, kad daugiausiai tiesioginių prašymų vartojama iki penkerių metų amžiaus (Hübscher, Garufi ir Prieto, 2018, p. 258). Nors vaikai anksti geba varijuoti prašymų raišką, daugiau netiesioginės raiškos elementų jų kalboje pastebima tik priešmokyklinio ar mokyklinio amžiaus laikotarpiu (Gordon, Ervin-Tripp, 1984, p. 295).

Netiesioginiai prašymai yra vienas iš negatyviojo mandagumo žymeklių. Minėtąją mandagumo strategiją produkuojant prašymus suponuoja ir įvardžių / veiksmažodžių daugiskaitos 2-ojo asmens formos (mandagumo daugiskaitos) kreipiantis į vieną asmenį vartoseną (lietuvių kalboje šią mandagumo raišką atskleidžia *tu* / *jūs* ir atitinkamų veiksmažodžių formų vartosenos dichotomija). Kadangi daugiausia esama anglakalbių vaikų prašymų ir kitų mandagumo žymeklių raiškos įsisavinimo tyrimų, o anglų kalbai tokia mandagumo raiška nėra būdinga, literatūroje randama itin nedaug minėtą mandagumo žymeklių vaikų kalboje aptariančių tyrimų. I. Hübscher, M. Garufi ir P. Prieto (2018) 3–5 m. amžiaus katalonų vaikų prašymų raiškos tyrimas parodė, kad tirti vaikai nebuvo linkę vartoti mandagumo daugiskaitos formų (nors eksperimento metu buvo išprovokuoti produkuoti prašymą nepažįstamam suaugusiajam). Vis dėlto panašią funkciją japonų kalboje atliekančios *-masu* formos vartosenos tyrimai rodo, kad japonų vaikai šią formą įsisavina iki trejų metų amžiaus, taigi anksti geba diferencijuoti, kokiame kontekste vartojami formalios raiškos veiksmažodžiai, ir atitinkamai juos geba vartoti (Clancy, 1985; Cook, 1996; Nakamura, 2001; Fukuda, 2005).

Reikia pažymėti, kad iki šiol trūksta išsamių, empiriniais duomenimis pagrįstų stilistinės variacijos, vartojant mandagumo žymeklius, lietuvių vaikų kalboje tyrimų. Šiame straipsnyje

aptarti kitų mokslininkų tyrimai rodo, kad vaikai anksti tampa selektyviais kalbos vartotojais, priklausomai nuo situacijos ir pašnekovo, gebančiais keisti kalbinę raišką ir vartoti mandagumo žymeklius. Remiantis aptartais tyrimais, šiame darbe keliami hipotezė, kad 3–4 metų amžiaus lietuvių vaikai jau yra sukaupę pakankamai komunikacinės kompetencijos vartoti įvairius mandagumo žymeklius ir skirtingus registrus.

Tyrimo metodas

Darbo medžiagai rinkti šiame tyrime taikytas vaidmenų žaidimo metodas, padedantis užfiksuoti, kaip bendraujama mandagumo reiškiniai svarbiomis skirtingomis socialinėmis sąlygomis, kurias imituoti ir kontroliuoti padeda sukurti vaidmenų žaidimo scenarijai. Šiame tyrime tirtos penkios vaikų vaidmenų žaidimo situacijos, reprezentuojančios oficialųjį arba familiarųjį registrą. Oficialiojo registro komunikacinei kompetencijai patikrinti vaikų prašyta imituoti institucinius pokalbius:

- 1 pokalbį su gydytoju gydymo įstaigoje (vaikams priskirti gydytojo ir paciento vaidmenys, suteikti žaisliniai gydytojo reikmenys, vaistai ir gydytojo uniforma);
- 2 pokalbį kavinėje (vaikams priskirti kliento ir kavinės darbuotojo vaidmenys, suteikti žaisliniai indai ir maisto produktai, valgiaraštis);
- 3 pokalbį parduotuvėje (vaikams priskirti pirkėjo ir pardavėjo vaidmenys, suteikti žaisliniai maisto produktai, pinigai, kasos aparatas, piniginė, prekių krepšys).

Familiariojo registro ypatybes tikėtasi užfiksuoti paprašius vaikų imituoti:

- 1 pokalbį su artimaisiais namuose (vaikams priskirti motinos, tėvo, vaiko vaidmenys, suteikti žaisliniai indai ir maisto produktai, telefonas, kūdikį reprezentuojanti lėlė, lėlės lova, pasakų knygos);
- 2 pokalbį su draugais, švenčiant gimtadienį (vaikams priskirti gimtadienio svečių ir jį švenčiančio vaidmenys, suteikti žaisliniai indai, gimtadienio atributika, reikmenys draugui skirtai dovanai paruošti).

Tyrimo eiga ir dalyviai

Tyrimo dalyvavo 77 vaikai (40 mergaičių, 37 berniukai), kurių amžius nuo trejų iki septynerių metų. Pagal vaikų amžių jų pokalbiai suskirstyti į dvi grupes: jaunesnio amžiaus (3–4 m., vidutinis amžius tirtuose pokalbiuose 4;4⁴) ir vyresnio (5–6 m., vidutinis amžius 6;1) vaikų pokalbius. Tyrimas vykdytas trijuose valstybiniuose Kauno darželiuose. Panašaus amžiaus vaikai pakviesti pažaisti minėtus vaidmenų žaidimus. Vaikus supažindinus su žaislais ir jiems priskyrus vaidmenų žaidimo vaidmenis, jie žaidimo patalpoje maždaug 10–15 min.⁵ palikti žaisti vieni. Vaikų pokalbiai įrašinėti ir transkribuoti, naudojantis CHILDES (MacWhinney, 2000) transkripcijos formatu. Sudarytas vaikų vaidmenų žaidimų tekstynas, kurio kiekybiniai duomenys pateikiami toliau teikiamoje lentelėje.

1 lentelė

Tyrimui naudoto vaikų kalbos tekstyno duomenys

	3–4 m. amžiaus vaikų pokalbiai	5–6 m. amžiaus vaikų pokalbiai	Iš viso
Transkribuotų pokalbių skaičius	35 ⁶	35	70
Transkribuotų įrašų trukmė	5 val. 43 min.	5 val. 35 min.	11 val. 18 min.
Žodžių skaičius	14 141	15 699	29 840

⁴ Taip žymimas vaiko amžius: 4;4 – ketveri metai ir keturi mėnesiai.

⁵ Žaidimo laikas ir kiek įvairavo. Kai kurios vaikų poros, priklausomai nuo susidomėjimo žaidimu, žaidė ir kiek ilgiau ar trumpiau.

⁶ Tyrimo medžiagą abiejose amžiaus grupėse sudarė po septynis transkribuotus kiekvieno iš tirtų vaidmenų žaidimo scenarijų pokalbių (21 transkribuotas oficialiojo registro pokalbis ir 14 transkribuotų familiariojo registro pokalbių).

Naudojantis CHILDES paketo CLAN (*Computerized Language Analysis*) programa, transkripcijos koduotos automatinei duomenų analizei, sužymėti mandagumo žymekliai (mandagumo frazės, skirtingi prašymų tipai, mandagumo daugiskaitos formos, kalbinės raiškos sąšvelniai). Naudojantis CLAN, atlikta automatinė duomenų analizė, gauti kiekybiniai užkotų mandagumo žymeklių duomenys.

Oficialiojo registro ypatybės vaikų kalboje

Kaip minėta, oficialiojo registro komunikacinei kompetencijai patikrinti vaikų prašyta imituoti institucinius pokalbius (pokalbį su gydytoju gydymo įstaigoje, pokalbius kavinėje ir parduotuvėje).

Prieš aptariant vaikų pokalbius, reikia paminėti oficialiojo registro pokalbiams būdingas kalbos ypatybes – pvz., oficialių kreipinių, mandagumo daugiskaitos vartoseną. Be to, galima nuspėti ir tokio pobūdžio pokalbio struktūrą. Atvykus pas gydytoją, į kavinę ar parduotuvę, įprastai pasisveikinama, tada nurodoma, dėl ko kreipiamasi, ko nors pašnekovo prašoma, gali būti padėkojama už suteiktą paslaugą ar paduotą daiktą, o pokalbio pabaigoje atsisveikinama. Taigi tokio pobūdžio pokalbiuose galima tikėtis pasisveikinimo, atsisveikinimo, dėkojimo ar kitų mandagumo frazių raiškos. Reikia atkreipti dėmesį ir į oficialiajam ir familiariajam registrams būdingą skirtingą kai kurių mandagumo frazių raišką. Pavyzdžiui, pasisveikinti / atsisveikinti, priklausomai nuo situacijos, lietuvių kalboje galima oficialiai (pvz., *laba diena, labas rytas / vakaras, viso gero*) arba familiariai (pvz., *labas, sveikas, viso, iki, ate*) arba, kitaip tariant, taikant pozityviojo / negatyviojo mandagumo strategijas (Kamandulytė-Merfeldienė, Vainilavičiūtė, 2018, p. 71). Tiesa, esama ir neutralių mandagumo frazių, kurių raiška minėtuose registruose nediferencijuojama (pvz., *ačiū / dėkui, prašau / prašom* vienodai gali būti vartojama tiek oficialių, tiek familiarių kalbinių situacijų metu).

Kaip ir buvo galima tikėtis, žaisdami pagal pasiūlytus oficialiojo registro vaidmenų žaidimo scenarijus, vaikai vartojo mandagumo frazes. Daugiausiai pastebėta dėkojimo (N = 92), mandagumo žodžių *prašau / prašom* (N = 80) ir pasisveikinimo (N = 70) raiškos pavyzdžių. Atsisveikinimai (N = 30) vartoti rečiau. Vyresnių vaikų pokalbiuose užfiksuota ir keletas atsiprašymo (N = 4) raiškos pavyzdžių. Lyginant skirtingas tirtas amžiaus grupes, žymių mandagumo frazių vartosenos skirtumų nepastebėta (2 lentelė).

Mandagumo frazės	3–4 m. vaikų pokalbiai	5–6 m. vaikų pokalbiai	Iš viso
Pasisveikinimai	29	41	70
Atsisveikinimai	16	14	30
<i>Prašau / prašom</i>	44	36	80
Dėkojimai	58	34	92
Atsiprašymai	0	4	4
Sveikinimai	0	0	0
Linkėjimai	0	0	0
Iš viso	147	129	276

Tyrimo rezultatai

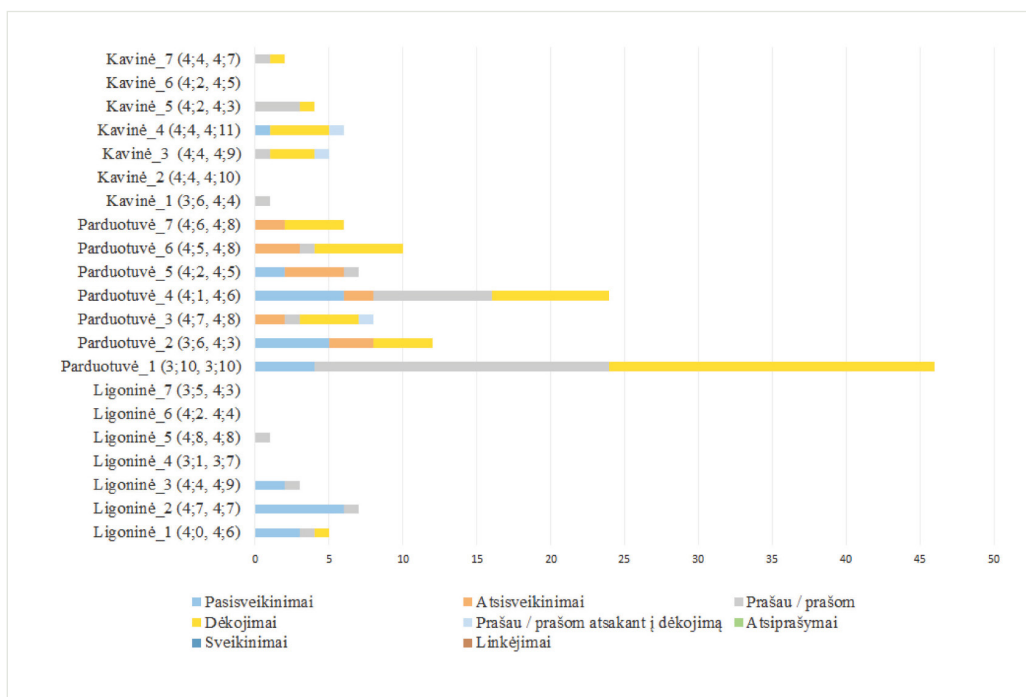
2 lentelė

Mandagumo frazės analizuotų vaikų amžiaus grupių oficialiojo registro vaidmenų žaidimų pokalbiuose

1 ir 2 paveikslai iliustruoja, kaip mandagumo frazės pasiskirstė skirtinguose tirtų vaikų oficialiojo registro pokalbiuose.

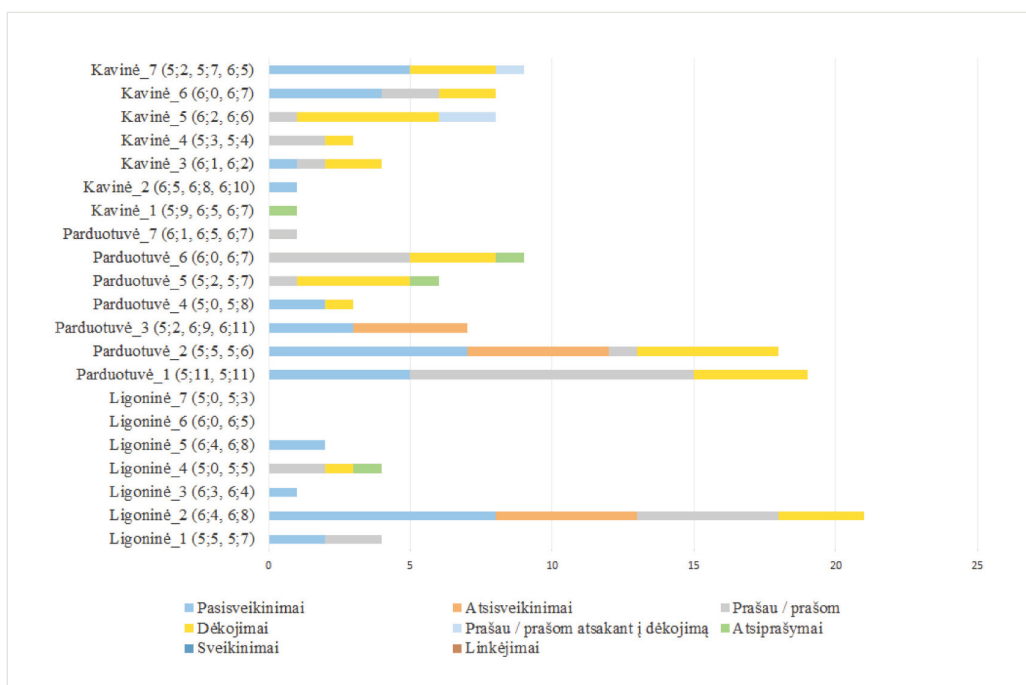
1 pav.

Mandagumo frazių pasiskirstymas 3–4 m. amžiaus vaikų oficialiojo registro pokalbiuose⁷

2 pav.

Mandagumo frazių pasiskirstymas 5–6 m. amžiaus vaikų oficialiojo registro pokalbiuose

Kaip matyti iš paveikslų, mandagumo frazių vartoseną pastebėta ne visuose tirtuose vaikų pokalbiuose (jaunesnio amžiaus grupėje nė vienos mandagumo frazės nepavartota penkiuose vaikų pokalbiuose, vyresnio amžiaus grupėje – dviejuose). Abiejose amžiaus grupėse daugiausia mandagumo frazių pastebėta vaikams žaidžiant pagal parduotuvės scenarijų. Pa-

⁷ Kairėje paveikslų pusėje teikiami vaidmenų žaidimo scenarijų pavadinimai ir vaidmenų žaidimo dalyvių amžius.

lyginus su kitais tirtais oficialiojo registro scenarijais, žaidžiant pagal parduotuvės scenarijų, vyresnio amžiaus vaikų grupėje pastebėta maždaug dvigubai daugiau mandagumo frazių vartosenos atvejų, o jaunesnio amžiaus vaikų grupėje – daugiau kone šešis kartus. Galima manyti, kad tirti vaikai, ypač jaunesnio amžiaus, yra labiau susipažinę su pokalbio parduotuvėje nei su kitomis tirtomis socialinėmis situacijomis. Matyt, parduotuvėje lankomasi, taigi ir absorbuojamos suaugusiųjų kalbos ypatybės ir mandagumo normos, dažniau nei kavinėse ar gydymo įstaigose. Natūralu, kad socialiniai patirčiai įtakos turi ir vaiko amžius.

Iš pavyksų taip pat matyti, kad vieny porų pokalbiuose pastebėtas didesnis mandagumo frazių variantiškumas, o kitų – tik pavienė ar tik kurio nors vieno mandagumo šnekos akto raiška. Nepaisant to, apibendrintai galima teigti, kad oficialiojo registro vaidmenų žaidimuose, ypač žaidžiant pagal vaikams geriau pažįstamą parduotuvės scenarijų, daugumai abiejų amžiaus grupių tirtų vaikų būdinga vartoti mandagumo frazes. Kaip pavyzdys toliau pateikiamas dviejų mergaičių oficialiojo registro pokalbis.

1 pvz. M23⁸ (5;11) ir M24 (5;11) žaidžia parduotuvę

M23: *labą dieną.*

M24: *labą dieną.*

M23: *as [ː aš] noju [ː noriu] nusipi(r)kti.*

M23: *va, prasom [ː prašom] nuskanuoti.*

M24: *pyp.*

M24: *prašom.*

M23: *nu, kiek mokėt(i) reikės?*

M24: *eee, dvidešimt trys eurai.*

M23: *gerai, tuoj.*

Kom: *M23 skaičiuoja pinigus.*

M24: *ponia, greičiau.*

M23: *prašom.*

<...>

Pokalbio ištrauka primena konvencionalų suaugusiųjų pokalbį parduotuvėje. Mergaičių komunikacinę kompetenciją atskleidžia konvencionali oficialaus pokalbio pradžia, pasirenkamas oficialus pasisveikinimo variantas *laba diena*, pokalbio metu vartojamas oficialus kreipinys *ponia*. Tačiau paminėtina ir tai, kad, imituodami oficialųjį registrą, tirti vaikai vartojo ir familiarų pasisveikinimą. Tiesa, rečiau – jaunesnių vaikų grupėje familiarūs pasisveikinimai (įprastai reiškiami žodžiu *labas*), imituojant oficialiojo registro pokalbius, buvo kone dvigubai retesni negu oficialūs (įprastai reiškiami fraze *laba diena*), o vyresnių vaikų grupėje – retesni trigubai. Dvejopa raiška pastebėta ir atsisveikinant. Tiesa, priešingai nei pasisveikindami, atsisveikinimams reikšti abiejų amžiaus grupių vaikai kur kas dažniau vartojo familiarią raišką (žodį *ate*, retsykais anglišką atsisveikinimą *bye-bye*) nei oficialią (pvz., *viso gero*, *sudie*, *iki pasimatymo*). Tačiau reikia pažymėti, kad net ir tais atvejais, kai buvo sveikinamasi ar atsisveikinama familiariai, įprastai oficialiojo registro komunikacinė kompetencija buvo demonstruojama kitomis kalbos raiškos priemonėmis, pavyzdžiui, pasitelkiant morfosintaksinius oficialiojo registro žymeklius – mandagumo daugiskaitos formą ar sąšvelnius (pvz., kalbinei raiškai švelninti buvo vartojama tariamosios nuosakos forma), kaip toliau pateikiamuose berniukų pokalbiuose.

⁸ Pokalbių dalyviai žymimi taip: M – mergaitė, B – berniukas. Skliaustuose pateikiamas vaiko amžius (metai ir mėnesiai).

2 pvz. B7 (4;11) ir B8 (4;4) žaidžia kavinę

- B7: **labas.**
 Kom: *paduoda žaislinį valgiaraštį.*
 B8: *ačiū.*
 B7: *ko norésite?*
 B8: *sito [: šito].*
 B7: *ko dar išsirinktumét(e)?*
 B8: *a(r)batos noriu.*
 B7: *gerai.*
 Kom: *atneša maistą.*
 B8: *ačiū.*

<...>

3 pvz. B15 (4;6) ir B16 (4;1) žaidžia parduotuvę

- B15: **labas.**
 B16: *noriu kiauštis [: kriaušės] ir morkos, ir pap(r)ikų.*
 B15: *gerai.*
 B16: **palaukit(e), eury.**
 B15: *tuoį aš jum(s) +//.*
 B16: *ačiū.*
 B16: *keturi, septyni.*
 B15: *gerai.*
 B15: *prasau [: prašau].*
 B16: *ačiū.*

<...>

- B16: **ate.**

<...>

Pateiktų pokalbių ištraukas galima traktuoti kaip stilistinės variacijos pavyzdį, kuriame leksinėmis kalbos raiškos priemonėmis reiškiamas familiarumas, o morfosintaksinėmis – oficialumas. Reikia pažymėti, kad stilistinė variacija vaikų pokalbiuose kartais pastebėta ne tik lyginant leksikos ir morfosintaksės lygmenis, bet ir tik leksikos lygmenyje, kai pokalbyje vartota dvejopa (filiari ir oficiali) pasisveikinimo ar atsisveikinimo raiška. Tai iliustruoja toliau teikiama pokalbio ištrauka.

4 pvz. M29 (3;10) ir M30 (3;10) žaidžia parduotuvę

- M30: **labą dieną.**
 M29: **labą dieną.**
 M29: *ko norit(e)?*
 M30: *obuolių, šito, šito, šito ir šito.*
 M29: *gerai.*
 M29: *duokit(e) pinigų.*

<...>

- Kom: *apsikeičia vaidmenimis*

- M30: **labą dieną.**

- M29: **labas.**

M30: *tai duokit(e) pinigų.*

M29: *gerai.*

M30: *ir išsirinkit(e), ko norit(e).*

M29: *gerai.*

<...>

Reikia pažymėti, kad, palyginus skirtingas tirtas amžiaus grupes, šios stilistinės variacijos ypatybės pastebėtos panašiu dažnumu (plg. keturiuose iš tirtų jaunesnių vaikų ir trijuose iš tirtų vyresnių vaikų oficialiojo registro pokalbių pastebėta mišri (oficiali ir familiari) pasisveikinimo / atsisveikinimo raiška; familiari pasisveikinimo / atsisveikinimo frazės ir oficialųjį registrą žyminti mandagumo daugiskaitos vartosena pastebėta penkiuose pokalbiuose iš tirtų jaunesnių ir trijuose iš tirtų vyresnių vaikų oficialiojo registro pokalbių).

Galima teigti, kad stilistinė variacija vaikų vaidmenų žaidimams būdinga ypatybė. Imituodami oficialius pokalbius, kai kurie abiejų amžiaus grupių vaikai pramaišiu vartojo tiek oficialiojo, tiek familiariojo registro mandagumo žymeklius. Tai būtų galima susieti su vis dar besiformuojančia komunikacine kompetencija, kai vieni oficialiojo registro žymekliai įsisavinami anksčiau už kitus (pvz., 2 ir 3 pavyzdžiuose galima pastebėti morfosintaksinius oficialiojo registro žymeklius, tačiau leksiniai žymekliai suponuoja familiarų registrą). Galima manyti, kad nors tirtu amžiaus vaikai turi žinių apie oficialiose situacijose būdingas kalbos ypatybes ir mandagumo žymeklius, visiems oficialiojo registro niuansams perprasti ir šiam registrai konkrečioje situacijoje išlaikyti reikia sukaupti daugiau komunikacinės kompetencijos. Tiesa, galimas ir kitas paaiškinimas turint omenyje, kad ir suaugusiųjų kalboje net ir oficialesnėse kalbinėse situacijose gali pasitaikyti pramaišiu vartojamų familiarios ir oficialios raiškos mandagumo žymeklių, todėl šiuo atveju natūralu, kad atitinkamos ypatybės pastebimos ir vaikų kalboje. Be to, žaidžiant vaidmenų žaidimus, oficialusis registras gali būti neišlaikomas ir dėl kitų priežasčių – pavyzdžiui, užsimiršus, kad pokalbis vyksta atliekant tam tikrą vaidmenį, o ne kaip įprasta su draugu. Reikia pažymėti, kad tirti vaikų vaidmenų žaidimo pokalbiai paprastai nebuvo nuoseklūs, t. y. vaikai pastoviai atitrūkdavo nuo vaidmens, norėdami draugui ką nors pakomentuoti apie žaidimą ar apie su juo nesusijusius dalykus, nurodyti, ką daryti, kaip žaisti ir ką sakyti, ir vėl grįždavo į vaidmenį, kai buvo pasiruošę vaidmenų žaidimą tęsti (žr. 5 pvz.).

5 pvz. M26 (4;7) ir M27 (4;7) žaidžia ligoninę

M26: *daba(r) sakyk labą dieną.*

M27: *labą dieną.*

M26: *labą dieną.*

M26: *daba(r) sakyk, kas jum(s) atsitiko.*

M27: *kas jum(s) atsitiko?*

M26: *eee, man jeikia [: reikia] pažiūrėti [: pažiūrėti], a(r) viskas gejai [: gerai] man.*

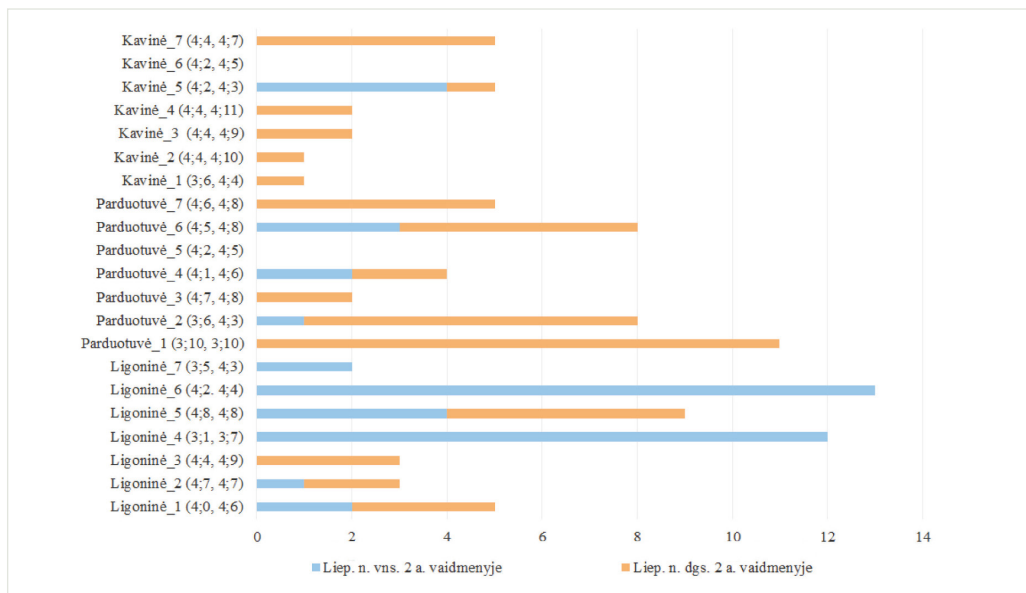
M27: *gerai.*

Atitrūkus nuo vaidmens, su pokalbio partneriu bendrauta familiariai, kaip įprasta panašaus amžiaus vaikams ar draugams. Atitrūkimą nuo vaidmens aiškiai žymėdavo kreipimosi į adresatą formų kaita. Pavyzdžiui, atliekant vaidmenį, į pašnekovą kreiptasi vartojant įvardžių arba veiksmažodžių daugiskaitos 2-ojo asmens formą, vaidmenų pavadinimus (pvz., *paciente, pone padavėja*), o atitrūkus nuo vaidmens – įvardžių arba veiksmažodžių vienaskaitos 2-ojo asmens formą ar į pokalbio partnerį kreiptasi tikruoju vardu. Tai rodo, kad tirtu amžiaus vaikai, priklausomai nuo atliekama socialinio vaidmens, geba varijuoti kalbine raiška ir priklausomai nuo kalbėjimo situacijos pasirinkti reikalingą kalbos formalumo laipsnį.

Kadangi ne visi įrašų metu užfiksuoti pasakymai produkuoti vaikui atliekant vaidmenį, koduojant duomenis, šie pasakymai žymėti žymomis: produkuoti atliekant vaidmenį ir produkuoti neatliekant vaidmens⁹. Reikia pažymėti, kad kreipimosi į adresatą formų kaita užfiksuota net ir tais atvejais, kurie tyrėjo užkoduoti kaip pasakymai, produkuoti vaikui atliekant vaidmenį. Kreipimosi į adresatą formų kaitą gerai iliustruoja skirtinga liepiamąja nuosaka reiškiamų prašymų raiška. 3 ir 4 paveiksluose iliustruojamas liepiamosios nuosakos vienas-

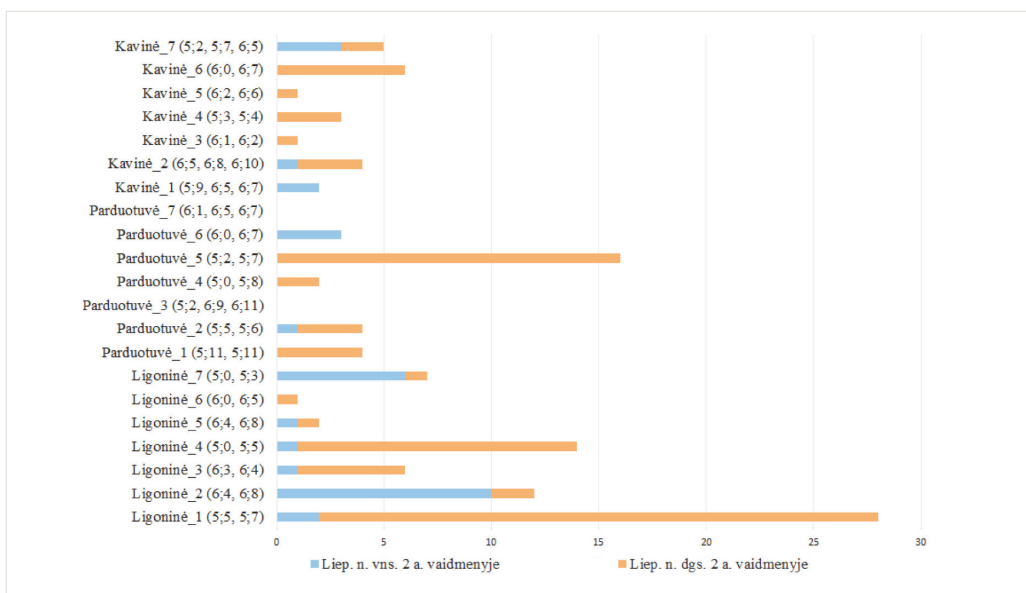
3 pav.

Liepiamosios nuosakos raiškos pasiskirstymas 3–4 m. amžiaus vaikų oficialiojo registro pokalbiuose

4 pav.

Liepiamosios nuosakos raiškos pasiskirstymas 5–6 m. amžiaus vaikų oficialiojo registro pokalbiuose

⁹ Kaip minėta, vienas iš pasakymo, produkuoto atliekant vaidmenį arba jo neatliekant, rodiklių yra kreipimosi į pašnekovą formų kaita. Tiesa, ši kaita gali pasitaikyti ir pasakymuose, produkuotuose atliekant vaidmenį. Pavyzdžiui, daktarą vaidindamas vaikas į pašnekovą kreipiasi dvejopai (familiaria ir oficialia raiška), tačiau tyrėjas pasakymą, kuriame vartojama familiarios raiškos kreipimosi forma, traktuoja kaip produkuotą vaidmenyje, remdamasis kontekstu ir leksiniais rodikliais. Atitrūkimą nuo vaidmens taip pat dažnai rodė žodžių *atseit* ir *tipo* (pvz., *Tipo tu atėjai gert vaišų*) ar su žaidimo situacija nesusijusių pasakymų vartoseną. Vis dėlto reikia pažymėti, kad ne visada paprasta nustatyti, ar vaikas konkretų pasakymą produkavo atlikdamas vaidmenį ar ne. Prie produkuotų neatliekant vaidmens grupės priskirti ir neaiškūs, kuriai iš šių grupių priskirtini, pasakymai.

kaitos ir daugiskaitos 2-ojo asmens, kreipiantis į vieną asmenį, formų pasiskirstymas analizuotuose pokalbiuose, kurių pasakymai pažymėti kaip produkuoti vaikui atliekant vaidmenį. Kaip matyti iš paveikslų, imituodami oficialųjį registrą, dauguma vaikų iš abiejų amžiaus grupių buvo linkę į pašnekovą kreiptis vartodami mandagumo daugiskaitą – liepiamosios nuosakos daugiskaitos 2-ąjį asmenį, taip išreiškdami pašnekovų socialinį nuotolį ir pagarbą. Tačiau paveiksluose matyti, kad pramaišiu vartojama ir vienaskaitos forma, taigi ir morfosintaksės lygmenyje pastebima stilistinė variacija. Palyginus liepiamosios nuosakos formų pasiskirstymą vaikui atliekant vaidmenį, paskaičiuota, kad, atlikdami vaidmenį, 3–4 m. amžiaus vaikai liepiamosios nuosakos daugiskaitos 2-ąjį asmenį vartojo 56 proc. dažnumu, palyginus su liepiamosios nuosakos vienaskaitos 2-ojo asmens forma, o 5–6 m. amžiaus vaikai – 74 proc. dažnumu. Kaip galima numanyti, vaikams atitrūkus nuo vaidmens, liepiamosios nuosakos daugiskaitos 2-ojo asmens formų darbo medžiagoje neužfiksuota. Kaip pavyzdys toliau pateikiama dvejopą liepiamosios nuosakos ir apskritai kreipimosi į pašnekovą raišką iliustruojančio pokalbio ištrauka.

6 pvz. B20 (6;6) ir B21 (6;2) žaidžia kavinę

B21: *pone?*

B20: *noriu kepsnių.*

B21: *gerai.*

B21: ***išsirinkit(e)**, prašom.*

B21: *ko **norit(e)**?*

B20: *šito.*

B21: *pyrago?*

B20: *jo.*

B21: *gerai, išrašysiu **jums**.*

Kom: *B21 juokiasi.*

B20: *gerai, ačiū.*

B21: *prašau.*

<...>

B21: *o ko **jūs norit(e)** atsigert(i)?*

B21: *yra obuolių sultis, viš@nz.*

B21: *galiu duoti meniu pasižiūrēt(i), kad čia.*

B20: *šitų.*

B21: *gerai, ledų.*

B21: *ir dark ko?*

B20: *pyrago.*

B21: *gerai.*

<...>

B21: *gerai, ledus padariau!*

<...>

B21: *sultis **gerk!***

B21: *ledus nu **valgyk**.*

<...>

B21: *dabar **tu** kepėjas.*

B21: *gerai, **duok** man išsirinkt(i) meniu.*

Kom: *apsikeičia vaidmenimis.*

<...>

B21: noriu kalakutieną.
 B21: gerai, kalakutiena.
 B20: gerai, ačiū, pone.
 B20: nu va, **jūsų** kalakutiena.
 <...>
 B20: **valgyk!**
 <...>

Liepiamosios nuosakos formos – tiesioginiai¹⁰ prašymai. Abiejose amžiaus grupėse tiesioginiai prašymai dažniausiai reikšti liepiamąja nuosaka (3–4 m. amžiaus grupėje vaidmenyje produkuotuose pasakymuose ši raiška sudarė 72 proc. tiesioginių prašymų raiškos, o 5–6 m. amžiaus grupėje – 78 proc.). Rečiau užfiksuota kitos raiškos tiesioginių prašymų, pvz.:

B20 (6;6): *ateini tu čia, virėjau!*
 M3 (6;8): *vienas ateina.* (pasakydama paciento numerį pakviečia pacientą)

Atlikdami vaidmenis, vaikai daugiausiai vartojo tiesioginius prašymus (žr. 5 ir 6 pav., 127 psl.).

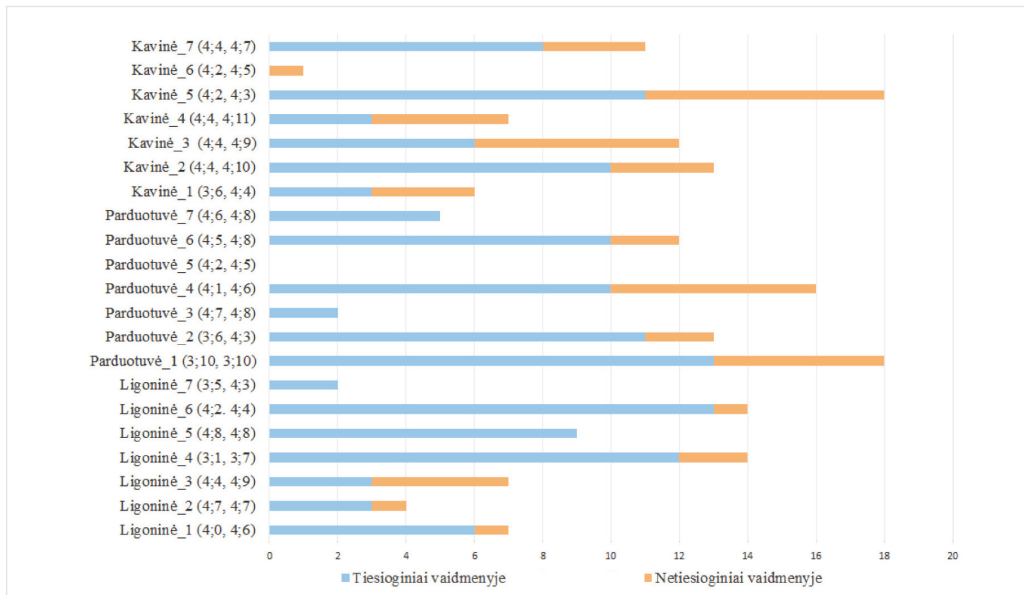
Analizuotuose 3–4 m. amžiaus vaikų oficialiojo registro pokalbiuose tiesioginiai prašymai sudarė 73 proc. visų prašymų, panašiai ir 5–6 m. amžiaus vaikų pokalbiuose – 76 proc. Likusi nedidelė dalis buvo netiesioginiai prašymai, pvz.:

M21 (4;4): *o jūs dar galit(e) kažko išsirinkt(i)?*
 B12 (5;5): *atsiprašau, bet čia negalima nieko liest(i).*
 B1 (6;8): *duosi gal kažkokių vaistų?*

Tai, kad vaikų kalboje vyrauja tiesioginiai prašymai, sutampa ir su kitų tyrimų rezultatais (pvz., Garvey, 1975; Gordon, Ervin-Tripp, 1984; Balčiūnienė, Ančlauskaitė, 2011; Kavaliauskaitė, 2016; Hübscher, Garufi ir Prieto, 2018). Tiesa, galima būtų manyti, kad oficialaus pobūdžio kalbinėse situacijose, kurios pasižymi dideliu pašnekovų socialiniu nuotoliu, galima būtų tikėtis daugiau negatyviojo mandagumo strategiją suponuojančių netiesioginių prašymų, tačiau tirtų vaikų kalba to nerodo. Kaip aptarta tyrimų apžvalgoje, tyrėjų pažymima, kad daugiau netiesioginių prašymų vaikų kalboje pastebima tik priešmokykliniu ar mokykliniu amžiaus laikotarpiais. Tačiau šiame tyrime, palyginus skirtingas tirtas amžiaus grupes, vyresnių vaikų kalboje šios tendencijos nepastebėta. Tokių rezultatų interpretacijai svarbu atsižvelgti į kultūrinius niuansus. Šiuo atveju tinka prisiminti L. Kamandulytės-Merfeldienės ir S. Vainilavičiūtės tyrimą (2018), atskleidusį, kad instituciniuose pokalbiuose lietuviai yra dažniau linkę taikyti pozityviojo mandagumo strategiją – prašyti tiesiogiai, nors taip pat įprasta laikytis konvencionalių etiketo normų ir į pašnekovą kreiptis mandagumo daugiskaitos formomis. Dažną lietuvių polinkį į pozityvųjį mandagumo tipą produkuojat prašymus atskleidžia ir I. Hilbig (2009) tyrimas. Šį polinkį patvirtina ir šis vaikų kalbos tyrimas.

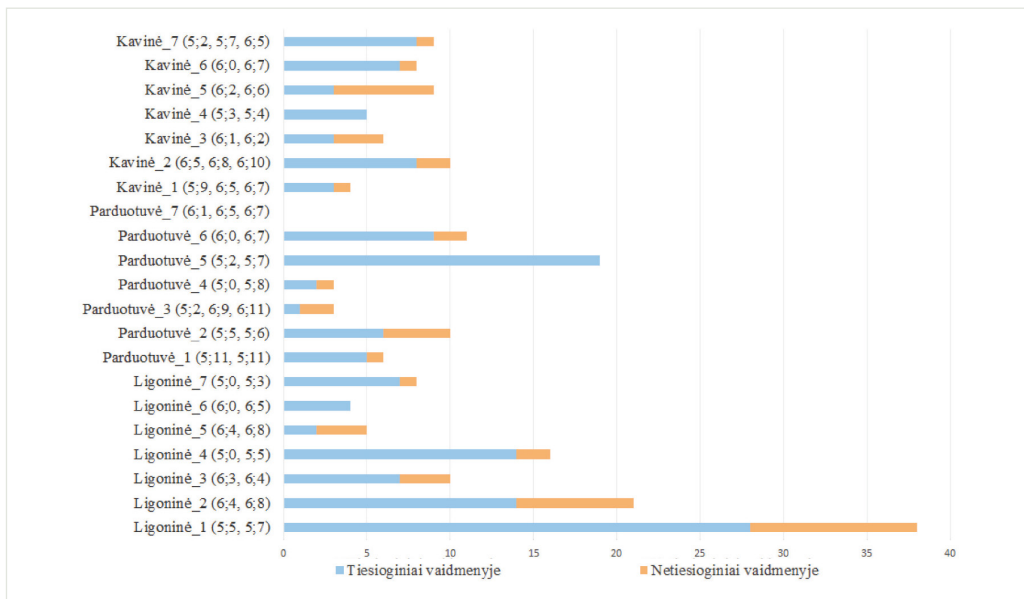
Apibendrinant reikia pažymėti, kad, žaisdami oficialiojo registro vaidmenų žaidimus, tirti vaikai nebuvo linkę vartoti daugiau netiesioginių prašymų. Vis dėlto socialinį nuotolį jie buvo linkę reikšti kitu būdu – vartodami mandagumo daugiskaitą. Tai buvo būdinga abiejoms tirtoms vaikų amžiaus grupėms. Be to, oficialiojo registro komunikacinę kompetenciją tirti vaikai abiejose amžiaus grupėse demonstravo vartodami ir kitus šiam registru būdingus mandagumo žymeklius, mandagumo frazes.

¹⁰ Iš šnekos aktų teorijos perspektyvos tam tikrų tikslų pasakymais galima siekti dvejopai: tiesiogiai ir netiesiogiai. Tą atskleidžia *lokucijos* (kalbos raiškos priemonių, verbalinės pasakymo išraiškos) ir *ilokucijos* (kalbos raiškos priemonėmis atliekamų veiksmų, pvz., prašymų, teiginių, klausimų, pažadų ir t. t.) santykis. Jei ilokucija iš lokucijos akivaizdi, šnekos aktas yra tiesioginis, o jei viena lokucija implikuoja kitą ilokuciją – netiesioginis (pvz., klausdamas kalbėtojas gali siekti ne ko nors paklausti, o paprašyti) (žr. Searle, 1975).

5 pav.

Tiesioginių ir netiesioginių prašymų pasiskirstymas 3–4 m. amžiaus vaikų oficialiojo registro pokalbiuose

6 pav.

Tiesioginių ir netiesioginių prašymų pasiskirstymas 5–6 m. amžiaus vaikų oficialiojo registro pokalbiuose

Familiarųjį registrą reprezentavo pokalbio su artimaisiais namuose ir pokalbio su draugais švenčiant gimtadienį vaidmenų žaidimo scenarijai. Priešingai nei vaikams žaisti pasiūlytuose oficialiojo registro vaidmenų žaidimuose, kuriuose galima nuspėti pokalbio eigą ir struktūrą, namų scenarijaus pokalbio eigą nuspėti sunkiau – pokalbių temos, kas ir kaip bus žaidžiama, priklauso nuo vaikų fantazijos. Tiesa, duoti žaislai vaikus nukreipia žaisti tam tikra linkme. Pavyzdžiui, žaisliniai virtuvės reikmenys ir maisto produktai skatina plėtoti pokalbį maisto ruošimo ir valgymo situacijų metu, lėlės lova ir pasakos leidžia įsijausti į situacijas, kada laikas eiti miegoti, o telefonas leidžia užfiksuoti pokalbio telefonu struktūrą, kurioje galima tikėtis pasisveikinimų ir atsisveikinimų raiškos pavyzdžių. Tačiau fantazijos nestokojantys vaikai šį scenarijų gali keisti. Tam tikros modifikacijos gali būti taikomas ir žaidime atliekamiems socialiniams vaidmenims (pvz., atlikdamas šeimos nario, tėvo, vaidmenį, vaikas drauge vaidina, kad yra ir *superherojus* – žmogus voras, ir tai turi įtakos pokalbio temai ir leksikai). Kito familiarųjį registrą reprezentuojančio vaidmenų žaidimo,

**Familiariojo
registro
ypatybės
vaikų kalboje**

kuriame imituojamas gimtadienis, pokalbiai labiau nuspėjami. Juose galima tikėtis sveikinimo, linkėjimo ir dėkojimo mandagumo šnekos aktų raiškos.

Familiariojo registro vaidmenų žaidimo pokalbiuose užfiksuota pasisveikinimų (N = 36), dėkojimų (N = 33), mandagumo žodžių *prašau / prašom* (N = 27), atsisveikinimų (N = 26), atsiprašymų (N = 9) raiškos pavyzdžių. Gimtadienio scenarijus vaikus išprovokavo vartoti sveikinimo šnekos aktus (N = 14), tačiau gimtadienio situacijai būdingi linkėjimai užfiksuoti tik vyresnio amžiaus vaikų kalboje ir tik sykį (kai sėdint prie gimtadienio vaišių stalo palinkėta *skanaus*). Galima manyti, kad tirtu amžiaus vaikai dar nėra pakankamai susipažinę su linkėjimo situacijomis. Tai yra natūralu, nes pastarosios kasdienėje komunikacijoje yra retos.

3 lentelėje pateikiama, kaip mandagumo frazės pasiskirstė tirtų amžiaus grupių familiariojo registro pokalbiuose. Dėmesys atkreiptinas į tai, kad vyresnio amžiaus grupėje užfiksuoti tik keli sveikinimo raiškos atvejai, jaunesnių vaikų grupėje pastebėta dažnesnė šio mandagumo šnekos akto raiška. Tai galima paaiškinti tuo, kad jaunesnius vaikus gimtadienio vaidmenų žaidimas domino labiau nei vyresnius, jie buvo linkę labiau įsijausti į atliekamus vaidmenis.

3 lentelė

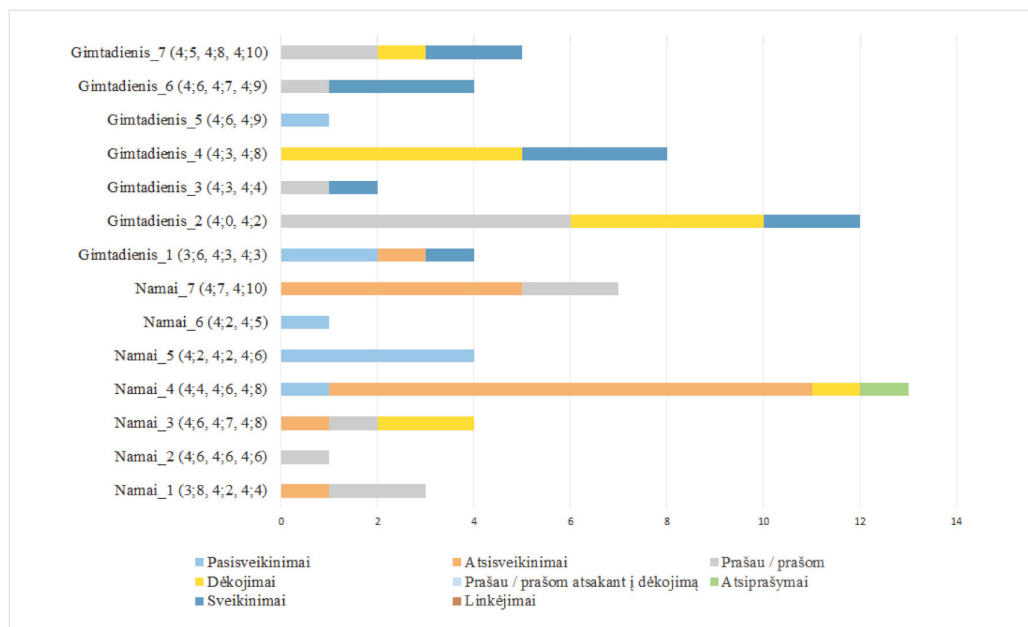
Mandagumo frazės analizuotų vaikų amžiaus grupių familiariojo registro vaidmenų žaidimų pokalbiuose

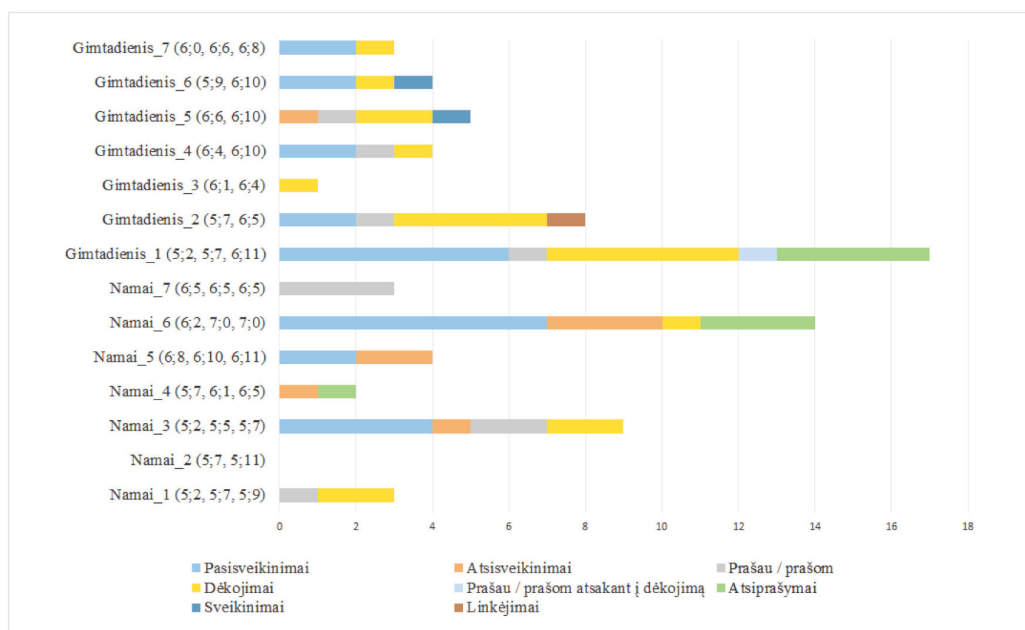
Mandagumo frazės	3–4 m. vaikų pokalbiai	5–6 m. vaikų pokalbiai	Iš viso
Pasisveikinimai	9	27	36
Atsisveikinimai	18	8	26
<i>Prašau / prašom</i>	16	11	27
Dėkojimai	13	20	33
Atsiprašymai	1	8	9
Sveikinimai	12	2	14
Linkėjimai	0	1	1
Iš viso	69	77	146

7 ir 8 paveikslai iliustruoja, kaip mandagumo frazės pasiskirstė skirtinguose tirtų vaikų familiariojo registro pokalbiuose.

7 pav.

Mandagumo frazių pasiskirstymas 3–4 m. amžiaus vaikų familiariojo registro pokalbiuose

8 pav.

Mandagumo frazių pasiskirstymas 5–6 m. amžiaus vaikų familiariojo registro pokalbiuose

Kaip matyti iš paveikslų, vaikams žaidžiant pagal pasiūlytus familiariojo registro vaidmenų žaidimus, abiejų amžiaus grupių vaikų pokalbiuose užfiksuota įvairių mandagumo frazių. Reikia atkreipti dėmesį į kalbos formalumo laipsnį atskleidžiančią pasisveikinimo / atsisveikinimo raišką. Žaidžiant pagal namų scenarijų, šią raišką dažniausiai išprovokavo žaidimo kambaryje paliktas telefonas. Priešingai nei aptartuose oficialiojo registro vaidmenų žaidimuose, šių situacijų metu dažniau fiksuota familiarių pasisveikinimų raiška, nes šių pokalbių pašnekovas paprastai būdavo šeimos narys (žr. 7 ir 8 pvz.). Kaip galima numanyti, šiuose pokalbiuose dažniau pastebėta ir familiari atsisveikinimo raiška.

7 pvz. M35 (7;0) ir M36 (7;0) žaidžia, kad kalbasi telefonu

M36: *labas, mama.*

M35: *labas, kur tu esi?*

M36: *aš pas savo draugę, mama, tai aš tuoj ateisiu.*

M36: *iki, doi minutės.*

M35: *imm, gerai, iki.*

8 pvz. B25 (4;4) žaidžia, kad skambina telefonu

B25: *pyp-pyp-pyp-pyp.*

B25: *labas, mama.*

B25: *ate, pyp-pyp-pyp, mama, ate.*

Žaidžiant pagal gimtadienio situaciją dažniau pasisveikinta / atsisveikinta taip pat familiaria raiška, nors pastebėta ir pasisveikinimų raiškos variacijų. Toliau teikiama tai iliustruojanti pokalbio, iliustruojančio ir kitų mandagumo frazių vartoseną, ištrauka.

9 pvz. M3 (6;11) ir M11 (5;7) sveikina M4 (5;2) su gimtadieniu

M3: *labas.*

M11: *labas rytas.*

M4: *labas rytas.*

M3: *labą dieną, verčiau.*

- M11: **labą dieną.**
 M4: **labą dieną.**
 M4: **ačiū.**
 M3: **prašau.**
 M4: **prašom užėiti, rengtis.**
 M3: **imm atsiprašau, o kada reikės padovanoti dovanas?**
 M4: **dabar.**
 M3: **gerai.**
 <...>
 M3: **aaa pirma noriu padovanoti šitą rožę.**
 M4: **ačiū jums.**
 M3: **paskui šitą xxx.**
 M4: **ačiū.**
 M3: **dabar xxx.**
 M11: **aš nežinau, ką daryti.**
 M3: **tiesiog paduok dovanas.**
 Kom: **M11 paduoda dovanas.**
 M4: **ačiū.**
 M4: **ačiū.**
 M3: **ir paskutinė dovana.**
 M3: **dabar galim(e) eit(i)?**
 M4: **tai galit(e) užėiti.**
 M3: **gerai.**
 Kom: **mergaitės nueina prie gimtadienio vaišių stalo.**

Palyginus su kitais užfiksuotais gimtadienio scenarijaus pokalbiais, 9 pavyzdyje teikiama pokalbio ištrauka išsiskyrė formalumu. Rodosi, dovanas priimanti mergaitė gimtadienio situaciją susiejo su oficialiuoju registru, pvz., draugei už dovaną padėkojo į ją kreipdamasi mandagumo daugiskaitos forma. Teikiamoje pokalbio ištraukoje pastebima įvairi mandagumo šnekos aktų raiška, tačiau gimtadienio situacijoje konvencionalus sveikinimo aktas taip ir neatliekamas. Mergaitės įteikia draugei dovanas neištardamos sveikinimo frazės. Kaip matyti iš pokalbio ištraukos, viena jų nežino, ką šioje situacijoje reikia daryti, kaip pasveikinti. Draugei pasufleravus, kad reikia įteikti dovanas, ji tai padaro nieko nepasakydama. Nors šiuo atveju dovanas priimanti mergaitė sveikinimo frazės nebuvimo nesureikšmina, darbo medžiagoje užfiksuotas atvejis, kai sveikinimo frazė sureikšminama, tiesiogiai raginant frazę ištarti (žr. 10 pvz.).

10 pvz. M6 (5;9) sveikina B1 (6;10) su gimtadieniu

- M6: **labas rytas.**
 B1: **labas.**
 B1: **ačiū.**
 M6: **atsargiai tik.**
 B1: **duok nu.**
 B1: **nu taigi pasveikink, kaip tu pamiršti, pamiršai.**
 M6: **su gimimo diena.**

Primindamas pašnekovei, ką pateikto pokalbio situacijoje konvencionalu pasakyti, berniukas demonstruoja komunikacinę kompetenciją drauge ugdydamas pašnekovės.

Kaip jau minėta, vyresni vaikai sveikinimo frazę produkavo retai, tačiau tai veikiau sietina su nepakankamai sudominusia žaidimo situacija nei su komunikacinės kompetencijos trūkumu, nes iš užfiksuotų pavyzdžių matyti, kad sveikinimo šnekos aktus produkuoti geba ir jaunesni vaikai. Tiesa, reikia pažymėti, kad vaikų vartota sveikinimo raiška nepasižymėjo dideliu variantišku, vaikai vartojo panašias formuluotes kaip toliau teikiamuose pavyzdžiuose:

M19 (3;6): sveikinu.

B17 (4;8): su gimtadieniu.

B25 (4;5): sveikinu su gimtadieniu!

B26 (4;8): su gimimo diena.

Kaip minėta, vaikai sveikinimų neplėtojo ir kitų sveikinimo situacijai būdingų šnekos aktų, linkėjimų, neprodukavo.

Toliau aptariant familiariojo registro vaikų kalboje ypatybes, reikia atkreipti dėmesį ir į kreipinių vartoseną. Pastebėtina, kad žaidžiant namų scenarijaus vaidmenų žaidimą į pašnekovą neretai kreiptasi, įvardijant atliekamą socialinį vaidmenį (pvz., *mama, tėti*). Kadangi šiuo atveju vaikai imitavo artimųjų pokalbį, kartais pastebėta ir deminutyvais reiškiamų kreipinių, pavyzdžiui:

*B16 (4;6): nu valgyk, **mamyte**, šitą!*

*M2 (5;7): **mamyte**, noriu į tualetą.*

*M20 (4;6): **tėvuk**, nori sausainių?*

*M1 (6;1): žaisk, **mažyte**, o aš einu gultis į lovą, supratai?*

*M3 (6;11): kaip sekasi, **branguti**?*

Kaip pažymi I. Dabašinskienė (2009¹¹), „nuspėjamoji deminutyvo reikšmė yra glaudžiai susijusi su tokiomis emocijomis, kaip meilė, švelnumas, ypač kuomet adresatas yra kalbėtoji brangus asmuo, o situacija, kurioje kalbama, apibūdinama kaip „nerimta“. Autorė taip pat pažymi, kad suaugusieji deminutyvus dažniausiai vartoja kalbėdami su vaikais, mylimaisiais, naminiiais gyvūnais ir gerais draugais. Kaip matyti iš pateiktų vaikų kalbos pavyzdžių, imituodami artimųjų, šeimos narių, pokalbį vaikai taip pat buvo linkę kalbinėmis raiškos priemonėmis išreikšti švelnumą, tokiu būdu pažymėdami familiarųjį registrą. Tai reiškė ne tik deminutyvais, bet ir kitais familiariais kreipiniais, pavyzdžiui:

*M40 (4;10): ššš, dar lėliukas miega, **branguse** [: **brangusis**], ar pamiršai?*

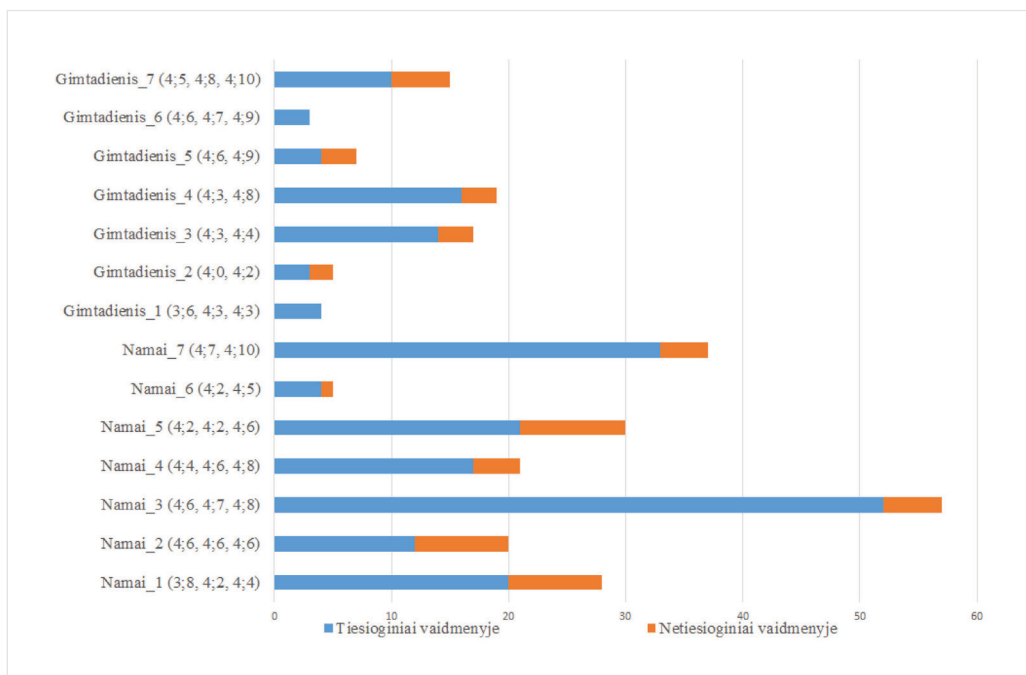
Kaip galima numanyti, priešingai nei žaidžiant oficialųjį registrą reprezentuojančius vaidmenų žaidimus, žaidžiant pagal namų ar gimtadienio scenarijų, vaikams nebuvo būdinga vartoti oficialius kreipinius ar mandagumo daugiskaitos formas. Tiesa, trumpai reikia paminėti namų scenarijaus pokalbį, kurio metu penkiameis berniukas žaidė, kad skambina į oro uostą. Kadangi kalbinė situacija pasikeitė (nuo artimųjų pokalbio pereita prie institucinio), tuo metu pastebėta mandagumo daugiskaitos vartoseną.

Gilinantį į familiariojo registro kalbos ypatybes, galiausiai tirta vaikų vartotų prašymų raiška. Žaisdami familiariojo registro vaidmenų žaidimus, vaikai dažniausiai vartojo tiesioginius prašymus (jaunesnio amžiaus vaikų grupėje šie prašymai sudarė 79 proc. vartotų prašymų, vyresnio amžiaus grupėje – 72 proc.). 9 ir 10 paveikslai iliustruoja tiesioginių ir netiesioginių prašymų pasiskirstymą skirtinguose tirtų vaikų familiariojo registro pokalbiuose.

¹¹ Cituojama iš internetinio šaltinio.

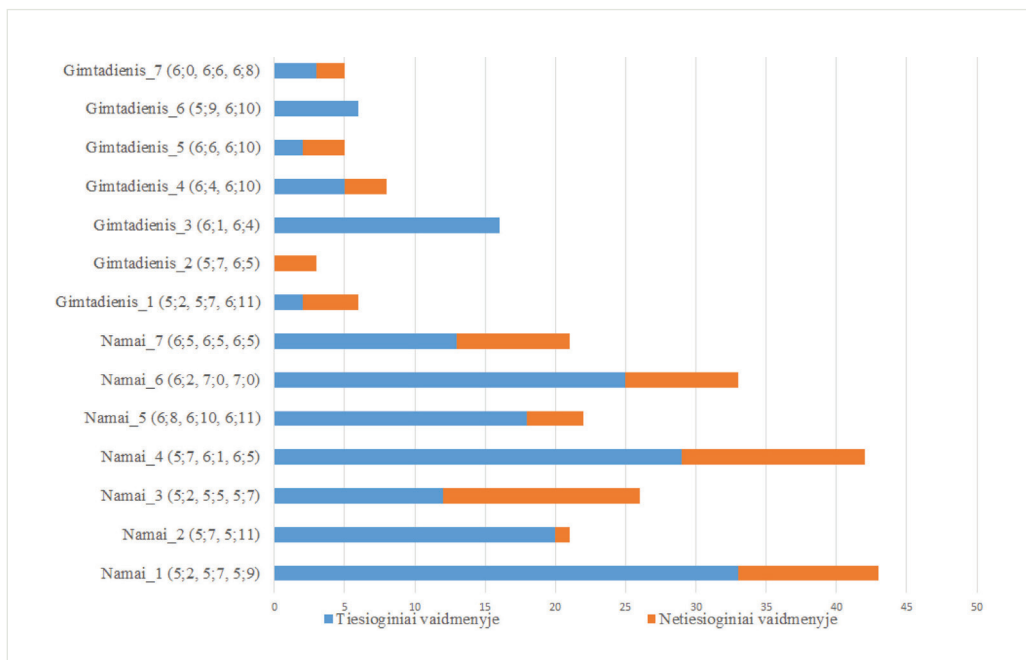
9 pav.

Tiesioginių ir netiesioginių prašymų pasiskirstymas 3–4 m. amžiaus vaikų familiariojo registro pokalbiuose

10 pav.

Tiesioginių ir netiesioginių prašymų pasiskirstymas 5–6 m. amžiaus vaikų familiariojo registro pokalbiuose

4 lentelė

Tiesioginių ir netiesioginių prašymų pasiskirstymas tirtų vaikų amžiaus grupių familiariojo ir oficialiojo registro pokalbiuose

	Prašymų raiškos pasiskirstymas familiariojo registro pokalbiuose		Prašymų raiškos pasiskirstymas oficialiojo registro pokalbiuose	
	Tiesioginiai	Netiesioginiai	Tiesioginiai	Netiesioginiai
3–4 m. amžiaus vaikų pokalbiai	79 proc.	21 proc.	73 proc.	27 proc.
5–6 m. amžiaus vaikų pokalbiai	72 proc.	28 proc.	76 proc.	24 proc.

Reikia pažymėti, kad familiariojo ir oficialiojo registro vaidmenų žaidimuose užfiksuota tirtų vaikų prašymų raiška buvo panaši. 4 lentelėje pateikiamas tiesioginių ir netiesioginių prašymų pasiskirstymo familiariojo ir oficialiojo registro pokalbiuose palyginimas.

Palyginus vaikų kalbos ypatybes oficialiojo ir familiariojo registro vaidmenų žaidimuose, labiausiai išryškėję kalbinės raiškos skirtumai buvo kreipimosi į pašnekovą formų vartoseną, pasisveikinimo / atsisveikinimo frazių vartoseną pagal kalbėjimo situacijos formalumo laipsnį. Tiek familiariojo, tiek oficialiojo registrų vaidmenų žaidimuose abiejų tirtų amžiaus grupių vaikai buvo linkę vartoti mandagumo frazes ir tiesioginius prašymus.

Atlikus 3–4 m. ir 5–6 m. amžiaus vaikų pokalbių analizę oficialųjį ir familiarųjį registrą reprezentuojančiuose vaidmenų žaidimuose, tyrimo rezultatus galima apibendrinti.

Priklausomai nuo žaidimo situacijos, skyrėsi kreipimosi į pašnekovą formos. Žaisdami oficialųjį registrą reprezentuojančius vaidmenų žaidimus, socialinį nuotolį abiejų tirtų amžiaus grupių vaikai buvo linkę reikšti kreipimosi į adresatą formomis – vartodami mandagumo daugiskaitą. Jauniausia šią raišką vartojusi tyrimo dalyvė buvo 3;6 amžiaus mergaitė. Tyrimo rezultatai paremia japonų vaikų kalbos tyrimus, liudijančius, kad vaikai anksti geba vartoti formalios raiškos veiksmažodžius (Clancy, 1985; Cook, 1996; Nakamura, 2001; Fukuda, 2005). Vyresnių vaikų kalboje pastebėta keletas atvejų, kai į pašnekovą kreiptasi ir oficialia leksine raiška, vartojant oficialius kreipinius (pvz., *ponas / ponia*). Žaisdami familiarųjį registrą reprezentuojančius vaidmenų žaidimus, vaikai vartojo familiarius kreipinius, deminutyvus. Kadangi imituota artimųjų interakcija, šiuose pokalbiuose nebuvo būdinga vartoti mandagumo daugiskaitą, priešingai nei žaidžiant oficialųjį registrą reprezentuojančius vaidmenų žaidimus. Tirtu amžiaus vaikai tiek imituotų oficialių, tiek familiarių kalbinių situacijų metu buvo linkę vartoti mandagumo frazes. Jų kalboje pastebėta familiarios ir oficialios raiškos pasisveikinimų ir atsisveikinimų. Imituojant oficialias kalbines situacijas, dažniau fiksuoti oficialios raiškos pasisveikinimai, o familiariose situacijose atitinkamai dažnesni buvo familiarūs pasisveikinimai. Abiejų registrų kalbinėse situacijose mandagumą vaikai reiškė taip pat vartodami *prašau / prašom*, dėkojimo frazes. Esant reikalui, vartojo ir rečiau darbo medžiagoje užfiksuotus sveikinimo ir atsiprašymo mandagumo šnekos aktus.

Abiejų amžiaus grupių vaikai žaisdami vaidmenų žaidimus vartojo įvairios, tiesioginės ir netiesioginės, raiškos prašymus. Vis dėlto tiek oficialiojo, tiek familiariojo registro vaidmenų žaidimuose kur kas dažniau vartoti tiesioginiai prašymai, dažniausiai reikšti liepiamąja nuosaka. Nors buvo galima tikėtis, kad oficialias kalbines situacijas reprezentuojančiuose vaidmenų žaidimuose galėtų būti vartojama daugiau pašnekovų socialinį nuotolį implikuojančių netiesioginių prašymų, tai šio tyrimo duomenimis nebuvo patvirtinta. Šiuo atveju svarbu aktualizuoti kultūrinius niuansus ir lietuvių polinkį oficialųjį registrą reprezentuojančiuose instituciniuose pokalbiuose dažniau vartoti tiesioginius prašymus (žr. Kamandulytė-Merfeldienė, Vainilavičiūtė, 2018). Natūralu, kad atitinkamos ypatybės pastebėtos ir lietuvių vaikų kalboje.

Dauguma vaikų abiejose tirtose amžiaus grupėse diferencijavo vaidmenų žaidimo situacijas vartodami oficialiojo / familiariojo registrų mandagumo žymeklius. Tačiau reikia pažymėti, kad jiems taip pat buvo būdinga maišyti registrus. Nors imituodami oficialias kalbines situacijas vaikai demonstravo komunikacinę kompetenciją vartodami oficialiajam registrai būdingus mandagumo žymeklius, minėtuose pokalbiuose pastebėta ir familiariojo registro mandagumo žymeklių (pvz., į pašnekovą kreiptasi tiek įvardžių / veiksmažodžių vienaskaitos, tiek daugiskaitos 2-ojo asmens formomis). Pokalbių metu šios formos neretai vartotos pramaišiu, taigi pastebėta stilistinė variacija. Stilistinė variacija fiksuota ne tik morfosintaksės, bet ir leksikos lygmenyje, kai pramaišiu buvo vartotos oficialios ir familiarios raiškos mandagumo frazės, o taip pat ir palyginus mandagumo žymeklių raišką tarpusavyje minėtuose lygmenyse (kai

Apibendrinimas

pavyzdžiui, atliekant vaidmenį, leksinis mandagumo žymeklis rodė pozityvųjį mandagumą, o morfosintaksinis – negatyvųjį). Galima manyti, kad nors tirta amžiaus vaikai turi žinių apie oficialiose situacijose būdingas kalbos ypatybes ir mandagumo žymeklius, visiems oficialiojo registro niuansams perprasti ir šiam registrai konkrečioje situacijoje išlaikyti reikia sukaupti daugiau komunikacinės kompetencijos. Tiesa, reikia pažymėti ir natūraliai kylančią stilistinės variacijos priežastį, nulemtą tyrimo metodo. Vaikams žaidžiant vaidmenų žaidimus, ne visi pasakymai produkuoti persikūnijus į kitą socialinį vaidmenį. Prireikus draugui ką nors pakomentuoti apie žaidimą ar apie su juo nesusijusius dalykus, nurodyti, kaip reikėtų žaisti, pokalbių metu neretai buvo atitrūkstama nuo atliekamo vaidmens. Taigi natūralu, kad pasikeitus menamai oficialiai kalbinei situacijai vartota artimiems pašnekovams būdinga kalbinė raiška.

Nepaisant aptartų stilistinės variacijos niuansų, reikia pažymėti, kad straipsnyje keltą hipotezę, kad 3–4 metų amžiaus lietuvių vaikai jau yra sukaukę pakankamai komunikacinės kompetencijos vartoti įvairius mandagumo žymeklius ir skirtingus registrus, remiantis šio tyrimo rezultatais, galima būtų patvirtinti. Abi tirtos amžiaus grupės mandagumo žymeklius vartojo panašiai. Taigi tyrimo rezultatai paremia ankstyvą, tarpkultūriškai paliudytą komunikacinės kompetencijos vaikų kalboje formavimąsi.

Literatūra

- Andersen, E. S., (1984). The acquisition of sociolinguistic knowledge: Some evidence from children's verbal role-play. *Western Journal of Communication*, 48(2), 125-144. <https://doi.org/10.1080/10570318409374149>
- Balčiūnienė, I. (2005a). Asmeninių įvardžių reikšmės ir funkcijų įsisavinimas. *Kalbotyra*, 54, 41-50.
- Balčiūnienė, I. (2005b). Parodomųjų įvardžių įsisavinimas. *Lituanistica*, 4, 45-54.
- Balčiūnienė, I. (2009). Pokalbio struktūros analizė kalbos įsisavinimo požiūriu. *Daktaro disertacija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Balčiūnienė, I., Ančlauskaitė, J. (2011). Nurodymų raiška priešmokyklinio amžiaus vaikų kalboje. *Filologija*, 16, 5-18.
- Balčiūnienė, I. (2012). Lithuanian narrative language at preschool age. *Estonian Papers in Applied Linguistics* 8, 21-36. <https://doi.org/10.5128/ERYa8.02>
- Balčiūnienė, I., Kalninytė A. (2013). Priešmokyklinio amžiaus vaikų rišliojo pasakojimo ypatybės. *Kalbos kultūra*, 86, 212-236.
- Balčiūnienė, I., Krivickaitė, E. (2017). Ankstyvoji dvynių kalbos raida: specializuoto tekstyno kūrimas ir duomenų analizė. *Taikomoji kalbotyra*, 9, 31-45. <https://doi.org/10.15388/TK.2017.17446>
- Balčiūnienė, I., Kamandulytė-Merfeldienė, L. (2018a). Ankstyvoji vaikų kalba: nuo kalbos paribio iki kalbinės komunikacijos. *Kalbų studijos / Studies about languages*, 32, 117-136.
- Balčiūnienė, I., Kamandulytė-Merfeldienė, L. (2018b). Vėluojanti kalbinė raida: gramatinės ypatybės. *Baltistica*, 53(2), 263-291. <https://doi.org/10.15388/baltistica.53.2.2332>
- Blažienė, A. (2016). Lietuvių vaikų leksikos ir gramatikos raida anglakalbėje aplinkoje. *Daktaro disertacija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- Brown, P., Levinson, S. C. (1987 [1978]). *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CB09780511813085>
- Burdelski, M. (2010). Socializing politeness routines: Action, other-orientation, and embodiment in a Japanese preschool. *Journal of Pragmatics*, 42, 1606-1621. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2009.11.007>
- Burdelski, M. (2011). Language Socialization and Politeness Routines. In A. Duranti, E. Ochs, B. B. Schieffelin (Eds.), *The Handbook of Language Socialization* (pp. 275-295). Chichester: Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.1002/9781444342901.ch12>
- Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge: MIT press. <https://doi.org/10.21236/AD0616323>
- Clancy, P. M. (1985). The acquisition of Japanese. In: D. I. Slobin (Ed.), *The Crosslinguistic Study of Language Acquisition*, Volume 1: The Data (pp. 373-524). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. <https://doi.org/10.4324/9781315802541-5>
- Cook, H. (1996). Japanese language socialization: Indexing the modes of self. *Disco-*

- urse Processes 22(2), 171-198. <https://doi.org/10.1080/01638539609544971>
- 18 Dabašinskienė, I. (2009). Intimacy, familiarity and formality: diminutives in modern Lithuanian. *Lituanus: Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences* 55(1). <https://doi.org/10.2478/v10196-011-0002-5>
 - 19 Daraškienė, I., Hilbig, I. (2019). Pokalbio strategijos vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra*, 12, 1-38. <https://doi.org/10.15388/TK.2019.17231>
 - 20 Ely, R., Gleason, J. B. (2006). I'm sorry I said that: apologies in young children's discourse. *Child Language*, 33, 599-620. <https://doi.org/10.1017/S0305000906007446>
 - 21 Ervin-Tripp, S. M. (1982). Ask and it shall be given unto you: Children's requests. In Byrnes, H. (Ed.), *Contemporary Perceptions of Language: Interdisciplinary Dimensions*. Georgetown University Roundtable on Languages and Linguistics (pp. 235-245). Washington, D.C.: Georgetown University Press.
 - 22 Ervin-Tripp, S. M., Guo, J., Lampert, M. (1990). Politeness and persuasion in children's control acts. *Journal of Pragmatics* 14, 307-331. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(90\)90085-R](https://doi.org/10.1016/0378-2166(90)90085-R)
 - 23 Fukuda, C. (2005). Children's use of the masu form in play scenes. *Journal of Pragmatics* 37(7), 1037-1058. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2004.12.005>
 - 24 Garvey, C. (1975). Requests and responses in children's speech. *Journal of Child Language* 2, 41-63. <https://doi.org/10.1017/S030500090000088X>
 - 25 Georgalidou, M. (2008). The contextual parameters of linguistic choice: Greek children's preferences for the formation of directive speech acts. *Journal of Pragmatics* 40(1), 72-94. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2007.08.009>
 - 26 Gleason, J. B., Perlmann, R. Y., Greif, E. B. (1984). What's the magic word: Learning language through politeness routines. *Discourse Processes* 7, 493-502. <https://doi.org/10.1080/01638538409544603>
 - 27 Gordon, D. P., Ervin-Tripp, S. M. (1984). The structure of children's requests. In Schiefelbusch, R. L., Pickar, J. (Eds.), *The Acquisition of Communicative Competence* (pp. 295-322). Baltimore: University Park Press.
 - 28 Greif, E. B., Gleason, J. B. (1980). Hi, thanks, and goodbye: More routine information. *Language in Society* 9(2), 159-166. <https://doi.org/10.1017/S0047404500008034>
 - 29 Hilbig, I. (2009). Lietuvių ir anglų lingvistinis mandagumas: prašymai. *Daktaro disertacija*. Vilnius: Vilniaus universitetas.
 - 30 Hymes, D. H. (1972). On communicative competence. In: Pride, J. B., Holmes, J. (Eds.), *Sociolinguistics. Selected Readings* (pp. 269-293). Harmondsworth: Penguin.
 - 31 Hübscher, I. C., Garufi, M., Prieto, P. (2018). Preschoolers use prosodic mitigation strategies to encode polite stance. In *Proceedings of the 9th International Conference on Speech Prosody 2018* 13-16 June 2018, Poznan, Poland (pp. 255-259). DOI: 10.21437/SpeechProsody.2018-52
 - 32 Joos, M. (1967). The styles of the five clocks. In Abrahams, R. D., Troike, R. C. (Eds.), *Language and Cultural Diversity in American Education*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
 - 33 Kamandulytė, L., Tuškevičiūtė, M. (2008). Būdvardžio vartojimo skirtumai sakinės kalbos registruose. *Darbai ir dienos* 50, (91-108).
 - 34 Kamandulytė, L. (2009). Lietuvių kalbos būdvardžio įsisavinimas: leksinės ir morfosintaksinės ypatybės. *Daktaro disertacija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
 - 35 Kamandulytė-Merfeldienė, L., Vainilavičiūtė, S. (2018). Positive and negative politeness in spoken Lithuanian. *Philologia Estonica Tallinnensis*, 3, 66-94. <https://doi.org/10.22601/PET.2018.03.03>
 - 36 Kavaliauskaitė, V. (2016). Prašymų raiškos įsisavinimas lietuvių vaikų kalboje. *Taikomoji kalbotyra*, 8, 160-187. <https://doi.org/10.15388/TK.2016.17510>
 - 37 Kavaliauskaitė-Vilkinienė, V. (2019). Mandagumo šnekos aktai vaikų kalboje: pragmatinės klaidos ir įsisavinimas. *Taikomoji kalbotyra*, 12, 97-124. <https://doi.org/10.15388/TK.2019.17234>
 - 38 Krivickaitė, E., Dabašinskienė, I. (2013). Lietuvių kalbos fonologijos įsisavinimas: netikrų žodžių kartojimo eksperimentinis tyrimas. *Bendrinė kalba*, 86, 237-255.
 - 39 Krivickaitė, E. (2016). Vaikų kalbos fonotaktikos raida. *Daktaro disertacija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
 - 40 MacWhinney, B. (2000). *The CHILDES Project: Tools for Analyzing Talk*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
 - 41 Marcinkevičienė, R. (2008). Žanro ribos ir paribiai. *Spaudos patirtys*. Vilnius: Versus aureus.
 - 42 Mazolevskienė, A. (2001). Dvikalbystės problemos ikimokykliniame amžiuje. *Pedagogika*, 53, 96-101.
 - 43 Nakamura, K. (1996). The use of polite language by Japanese preschool children. In Slobin, D., Gerhardt, J., Kyratzis, A., Guo, J. (Eds.), *Social Interaction, Social Context, and Language: A Festschrift for Susan Ervin-Tripp* (pp. 235-250). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

- 44 Nakamura, K. (2001). The acquisition of polite language by Japanese children. In Nelson, K. E., Aksu-Koç, A., Johnson, C. E. (Eds.), *Children's Language, Volume 10, Developing Narrative and Discourse Competence* (pp. 93-112). Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- 45 Nakamura, K., 2006. The acquisition of linguistic politeness in Japanese. In Nakayama, M., Mazuka, R., Shirai, Y. (Eds.), *Handbook of Japanese Psycholinguistics* (pp. 110-115). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511758652.018>
- 46 Ninio, A., Snow, C. E. (1996). *Pragmatic Development*. Oxford: Westview Press.
- 47 Savickienė, I. (1997). *Komunikacija ir pokalbis ankstyvojoje vaikystėje*. Darbai ir dienos, 5(14), 45-51.
- 48 Savickienė, I. (1999). *Lietuvio vaiko daiktavardžio morfologijos įsisavinimas*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
- 49 Savickienė, I. (2003). *The Acquisition of Lithuanian Noun Morphology*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- 50 Searle, J. R. (1975). *Indirect Speech Acts*. In Davis, S. (Ed.), *Pragmatics. A Reader* (pp. 265-277). 1991. New York: Oxford University Press.
- 51 Wójcik, P. (2000). *The Acquisition of Lithuanian Verb Morphology: A Case Study*. Krakow: Quartis.

Summary

Viktorija Kavaliauskaitė-Vilkinienė. The Communicative Competence of Children: Politeness Markers of Formal and Informal Registers

The article discusses the acquisition of politeness marked among Lithuanian children aged 3 to 7. It analyses children's ability to use different registers and politeness markers, i.e., politeness phrases, address forms, and requests, based on a social situation. The aim of the research is to investigate the expression of politeness markers of the Lithuanian children aged 3 to 7 in different social situations and to discuss their ability to use registers on different levels of formality. The hypothesis has been proposed that the children aged 3 to 4 years have already acquired sufficient communicative competence to use different politeness markers and registers.

The research data consists of a corpus (~ 30,000 words) of conversations of similar age children recorded in role-plays and represents formal and informal linguistic situations. The language of 77 children has been recorded. The main findings of the research support the hypothesis: depending on the game situation, the children used formal/informal greetings/sayings goodbye and other politeness phrases, formal/informal address forms. The features of stylistic variation and tendency for children to use direct requests in both formal and informal social situations are also discussed in the analysis of conversations.

Apie autorę

Viktorija Kavaliauskaitė-Vilkinienė

Doktorantė, Lituaniistikos katedra, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva

Mokslinių tyrimų sritys

Psicholingvistika, vaikų ir vaikams skirtoji kalba, sociolingvistika, pragmatika.

Adresas

V. Putvinskio g. 23–204, LT-44243 Kaunas

El. paštas

viktorija.kavaliauskaite-vilkiniene@vdu.lt

